

MUZEUL BRUKENTHAL

STUDII ȘI COMUNICĂRI

4

Julius Bielz

Manufacturile de ceramică fină din
Transilvania

★

Johann Martin Stock, un portretist
transilvănean din sec. XVIII

★

Statuietele de plumb ale lui Raphael
Donner de la Muzeul Brukenthal

SIBIU 1956

Studii și Comunicări

4

Julius Bielz

MANUFACTURILE DE CERAMICĂ FINĂ
DIN TRANSILVANIA

★

JOHANN MARTIN STOCK, UN PORTRETIST
TRANSILVĂNEAN DIN SEC. XVIII

★

STATUIEȚELE DE PLUMB ALE LUI RAPHAEL
DONNER DE LA MUZEUL BRUKENTHAL

SIBIU 1956

COLEGIUL DE REDACȚIE

Responsabil: *Nicolae Lupu*

**Membri: *Mircea Avram, Julius Bietz,
Nicolae Dunăre, Carol Göllner, Teodor
Ionescu, Cornel Irimie, Harald Krasser,
Liviu Periș***

MANUFACTURILE DE CERAMICĂ FINĂ DIN TRANSILVANIA

de *Iulius Bielz*

Pînă la începutul secolului XIX, în Transilvania n-a existat încă o industrie mai remarcabilă. Printre primele manufacturi au fost și acele care au produs ceramica fină (Steingut). Îndată după descoperirea porțelanului în Europa, de către Böttger (1710), înafară de Meissen, s-au fondat întreprinderi în diferite state europene, care fabricau porțelan mai ales din cel fin, de lux, foarte costisitor, destinat claselor avute ale societății. După aceea s-au făcut experiențe pentru a produce un înlocuitor mai ieftin și totuși rezistent la foc. Aceasta a fost ceramica fină (das Steingut; grés ceramic fin; flint ware), adică o ceramică opacă, rezistentă la foc, care se poate scrijeli, cu smalț de plumb. Ea conține jumătate argilă albă arsă și jumătate diferite componente din piatră: cuarț, feldspat sau calcar, care sub formă de pulbere fină, e amestecată cu apă, modelată și arsă la un foc slab, mai întii. După aceea, la un al doilea foc, mai puternic, ea primește smalțul. Ceramica este diferită atît de ceramica tare, așa numita „Steinzeug“, a cărei masă la ardere se vitrifică, cît și de faianța poroasă, cu smalț de cositor.

Prima manufactură care a produs ceramică fină, în Transilvania, pare să se fi fondat la Cluj, pe la începutul secolului XIX. Intemeietorul ei a fost Simon Topler, venit din Moravia la Cluj, născut în anul 1761¹. Manufactura produce timp de cîteva decenii vase de masă smălțuite albe gălbui, care, după gustul timpului, erau decorate mai ales cu margini împletite și ajurate. Produsele erau prevăzute cu marca „Klausenburg“, imprimată pe dosul vaselor. S-au păstrat farfuri pentru prăjituri, cu un diametru de

¹ *Kövari L.*, Erdély nevezetesebb családai, Cluj 1854, p. 240.

255 mm. Marginea lată de 35 mm e ajurată în arcuri dantelate, suprafața farfuriei arată un model în relief dintr-un desen cu împletitură deasă, în cuburi, în mijloc un medalion rotund, cu un buchet din trei flori (ilustr. 6 b) de culoare alb-gălbui, fără pictură dedesubtul unui smalt încolor. Se mai cunoaște un tip de farfurie mică, de ornament, a manufacturii din Cluj, care are în relief, pe margine, figuri alegorice în medalioane ovale, în mijlocul cîmpului se văd în jurul unei figuri alegorice, cuvintele „HODIE MIHI CRAS TIBI“ (Astăzi mie mîine ție). Farfuria este lucrată după modelul unei farfurii de cositor, care are același ornament, în relief. Pe dosul farfuriei se vede marca „Klausenburg“ (nedespărțită în cele două substantive componente).

Intr-o descriere despre existența fabricilor și industriei din Transilvania, din anul 1824, e menționată manufactura de ceramică fină din Cluj, alături de cea din Gurghiu și Sibiu¹. În anul 1854 nu mai exista manufactura din Cluj².

Nu mult mai tîrziu, a fost înființată și manufactura de ceramică fină (Steingut), din micul sat românesc Batiz, la sud de Simeria (reg. Hunedoara). Produsele ei au avut un succes mai mare și mai durabil și au fost căutate chiar peste granițele Transilvaniei. În anul 1811 Georg d'André, specialist de origine franceză, a atras atenția proprietarului de atunci al Batizului, baronul Iosef Naláczi senior, că în apropiere de Batiz, la Barcia și chiar în Batiz, se află argilă în cantitate suficientă, din care s-ar putea fabrica vase de ceramică fină de culoare galbenă ca paiul, sau roșie de o calitate superioară. Naláczi acceptă propunerea. După experiențe reușite, încheie cu Georg d'André un contract pentru fondarea și exploatarea unei fabrici de ceramică fină, la Batiz³. Înainte de 1838 au condus întreprinderea Georg d'André împreună cu fiul său Franz. După moartea tatălui său, între anii 1850—1858, Franz a fost singurul proprietar. Conducător al întreprinderii era Pradel⁴. La început ar fi fost cointeresați în între-

¹ Keess Stephan Darstellung des Fabriks- und Gewerbesens im Österreichischen Kaiserstaate. 2. Auflage, 2. Teil, Wien, 1824, 2. Band, p. 803; 3. Band, p. 802.

² Kővári, op. cit., p. 240.

³ Transilvania 1844. — Ein Beiblatt zum Siebenbürger Boten. — Anhang zur Transilvania für Landwirtschaft und Gewerbe in Siebenbürgen, 1844, p. 3.

⁴ Csányi K., Geschichte der ungarischen Keramik, des Porzellans und ihre Marken. Budapest 1954, p. 47.

prindere un italian din Triest și un fabricant din Silezia¹. D'André a construit în Batiz clădiri corespunzătoare, ce urma să le mărească, odată cu sporirea vânzării. Lucrul a fost început întâi cu specialiști germani, dar d'André a luat în același timp în ucenicie băieți și fete dintre locuitorii români ai satului, pe care i-a învățat cunoștințele practice și teoretice necesare. În anul 1844, cei 50 muncitori erau exclusiv localnici, dintre care cei mai mulți au ajuns la o adevărată iscusință. Un martor ocular zicea: „În fabrica de ceramică admirăm micile fetițe române începînd de la 6 ani, care cu atîta exactitate au pictat pe vase florile și figurile în culoare albastră.“

Lucrătorii cîștigau lunar, după cum erau utilizați, cite 10—50 florini. În acest mod satul încasa anual 12 000 florini, fără cîștigul căruțașilor, care, din aprovizionarea cu materiale și din transportul produselor, obțineau un cîștig însemnat. Proprietarul primea conform contractului, pentru arenda terenului fabricii și pentru 150 stîljeni cubi de lemne de foc, 4 000 florini în valută vieneză.

Din imboldul lui d'André, muncitorii au înființat în 1841 o casă de depuneri sub denumirea de „Casa fraților“ (Bruderlade), în care erau depuse economiile muncitorilor, cu ipotecă sigură, cu o dobîndă de 5%. Cîștigul net al „Casei fraților“ s-a folosit la ridicarea unei școli elementare, pentru locuitorii satului, o altă parte pentru ajutorul bătrînilor și muncitorilor bolnavi, al văduvelor și orfanilor lor. Grijă socială deja în anul 1841!

Desfacerea produselor nu s-a mărginit numai la Transilvania, ci s-a întins și într-o parte a Ungariei, în Banat și Muntenia. Sucursale erau în Sebeș-Alba, Sibiu (sucursală principală), Făgăraș, Tg. Secuiesc, Brașov, Mediaș, Bistrița, Cluj, Aiud, Turda, Deva, Timișoara, Vîrșeț și București².

Încă din anul 1824 s-a remarcat că, dintre produsele celor patru fabrici din Transilvania (Batiz, Gurghiu, Cluj, Sibiu), li se dă precădere vaselor gălbui de Batiz³. În anul 1837 se menționează⁴ că: „produsele din Batiz

¹ Kelemen L., in „Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tárabol, II/2. Cluj 1942.

² Kelemen L., op. cit.

³ Keess St., op. cit., Band III, p. 808.

⁴ Benigni J. H., Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstentums Siebenbürgen. Sibiu 1837, p. 77.

găsesc o importantă piață de desfacere în Principatele Române și că d'André are deosebitul merit de a fi întrebuițat pentru manufactura sa, în general, muncitori din localitate, pe care i-a inițiat în diferite lucrări“.

D'André a fabricat mai întâi vase de masă, și vase obișnuite de ceramică fină galbenă și roșie, ultima fiind cerulă, în special pentru rezistența sa la foc. El a căutat să dea forme cât mai plăcute și conforme cu gustul predominant. Încă din 1816 proprietarul Naláczî a putut să dăruiască generalului comandant al Transilvaniei, ca dar de anul nou, un serviciu de Batiz pentru 24 persoane ¹.

În căutarea de noi calități de argilă, d'André descoperă la Săndulești, lângă Turda, o nouă calitate de argilă din care a făcut vase de ceramică albe, care prin aspectul plăcut și calitatea materialului, și-au câștigat întâietatea față de produsele anterioare de culoare galbenă și roșie. În afară de aceasta, el fabrica încă din 1836 vase de mâncare, de cafea și desert negre, cu luciu metalic, cu pictură argintie și aurie, de o admirabilă calitate și frumusețe. Fabrica a luat parte în anul 1842 la „prima expoziție maghiară de artă industrială“, despre care Ludovic Kossuth relatează astfel: „Aceste vase sînt singurele în felul lor; materialul lor amintește de vasele fastuoase ale vechilor romani, diferitele vase expuse: de masă, spălat, dejun, scris etc. sînt într-adevăr cu mult gust fabricale. Vizitatorii expoziției de artă industrială le-au apreciat într-o așa măsură încît nici un vas n-a rămas fără cumpărător“ ².

D'André a expus probe de fabricate din Batiz la prima expoziție industrială sibiană din sept. 1843 și din iunie 1844 de un răsunător succes. La expoziția industrială din Budapesta din anul 1846, obiectul de lux al celor doi d'André a fost un vas fastuos în formă de amforă. Pe suprafața ovală a vasului negru smălțuit se poate citi următoarea inscripție: „pentru expoziția de artă a anului 1846 la Pesta“; pe cealaltă parte vedem stema Transilvaniei. Pe fețele pătrate ale soclului se află următoarea inscripție: „De Georg d'André și fiul său Franz din Batiz din județul nobil al Hunedoarei“. Vasul a fost premiat cu medalia de argint și cumpărat. El se păstrează la muzeul de artă industrială din Budapesta ³.

¹ Kelemen L., op. cit.

² Csányi K., op. cit., p. 47.

³ Idem, op. cit., p. 47. Ilustrația vasei nr. 34.

Dintre fabricatele din Batiz, păstrate și care ne stau la dispoziție, putem distinge mai multe categorii după culoarea smălțuirii și după felul ornamentului. Piesele mai vechi, pînă în 1845, au imprimat ca marcă a fabricii, pe fundul vaselor, blazonul familiei Naláci de formă ovală de 25 mm lungime și 20 mm lățime (ilustr. 1). Piesele mai noi au ori cuvîntul „Batiz“ într-un cadru dreptunghiular, dedesubt, în genere, cifra „1“ ori „3“ ori „4“, ori imprimat numai cuvîntul „Batiz“ fără încadrare. Fabricatele mai vechi ca: oluțe pentru smîntînă, cănițe, farfurii pentru dulciuri, sînt galbene ca paiul; altele ca: farfurii cu marginea arcuită baroc, forme de cratițe cu loarte, pe trei picioare etc. sînt smălțuite ruginiu.

În alb-gălbui sînt smălțuite farfuriile mai mari, pentru dulciuri; ele au marginea ajurată în grilaj, ornamente în linii albastre, în mijloc cu o stea albastră; diametrul, în general, e de 283 mm (ilustr. 2), apoi coșulețe pentru fructe, cu margine înaltă, lucrată cu împletituri ajurate deasemeni cu linii albastre.

Pentru uzul casei se fabricau cești, farfurii, vase pentru oțet și ulei, mașini de cafea, ceșcuțe pentru cafea, nisiparnițe etc. (ilustr. 3) a căror formă smălțuită alb-gălbuie este înconjurată de briuri delicate, formate de un șir des de frunzulițe albastre și presărate cu fine floricele albăstrui.

Decor mai bogat colorat din buchete pestrițe sau lujeri de flori și frunze împodobesc mici tăvi cu torți, farfurioare, zaharnițe, sosiere, farfurii pentru prăjituri ș. a. (ilustr. 4). Alte tăvi cu torți și farfurioare de aceeași formă sînt ornamentate cu desene ornamentale și cu peisaje stilizate în negru, în stil Biedermeier (ilustr. 4).

Caracteristic pentru Batiz sînt în special fabricatele cu smalt negru și cu luciu metalic. Dintre acestea avem diferite forme: mici tăvi cu torți, farfurioare, cești de cafea, de ceai, zaharnițe, tabacheri, călimari și vase mai mari ca acela de la Muzeul de Artă din Budapesta. Vasele sînt sau netede, impresionînd printr-un smalt cu luciu metalic întunecat, sau prin pereții frumos îndungați, sau prin ornamente în aur și argint (ilustr. 5).

D'André s-a ocupat și cu fabricarea de olărie obișnuită, rezistentă la foc, pentru trebuințele industriei. Aceasta reiese dintr-o scrisoare personală „per Georg André Franz André“ semnată, din anul 1838, prin care oferă contesei Rozalia Iozsika-Csáki din Gîrbău (raionul Cluj) diferite vase rezistente la foc.

Fabrica de ceramică din Batiz a trecut cu timpul în posesiunea fiicei bătrînului Iosef Naláci, care s-a căsătorit mai întîi cu contele George

Csáki; iar mai târziu, în a doua căsătorie, cu contele Oliver Bethlen (1863)¹. Între timp, d'André tatăl și fiul lui au plecat sau au murit și concurența mereu crescândă a obiectelor de porțelan mai ieftine din Boemia, a dus manufactura din Batiz la greutăți din ce în ce mai mari. În anul 1865 a dat faliment și a fost vîndută la licitație, împreună cu moșia Batiz².

Cu aceasta s-a terminat și cu fabricarea ceramicii fine de Batiz, odată atît de căutată, iar în prezent doar în piese izolate în muzee și colecții particulare.

Amintirea manufacturii de Batiz e și azi vie în memoria urmașilor muncitorilor de altădată. Terenul unde se afla fabrica e denumit și azi de către localnici „fabrică“, deși vechile clădiri au dispărut fără urmă. Terenul de odinioară al fabricii e situat în apropierea străzii principale ce merge de la Batiz spre sud, cîteva sute de metri la sud de noua biserică ortodoxă. Terenul e plantat azi cu pomi fructiferi. Se mărginește la nord cu gîrla morii, ramificată din Strei, spre vest cu fosta cîrciumă — azi cămin cultural — și cu șoseaua, spre sud cu un vecin Gheorghe Cocoloșan, spre est se pierde în grădinile vecine. Proprietatea are o lățime de aprox. 130 m de-a lungul străzii și spre est cam 250 m adîncime. Nu se mai văd temeliiile clădirilor fabricii. Cu ajutorul țiglelor arse, găsite în pămîntul acoperit de iarbă, a cuptoarelor de odinioară și a diferitelor fragmente de vase, s-a putut constata, că probabil au existat două clădiri cu cuptoare și că fragmentele de vase găsite corespund cu vasele păstrate în posesia muzeelor. Unele cioburi, mai ales o jumătate de vas neted, cu perete gros, ordinar, arsă tare, dovedește că s-ar fi fabricat și olărie în scopuri industriale. Terenul a fost în anii din urmă naționalizat; ultimii proprietari, înainte de preluarea terenului, au fost Buda Béla și după el Desiderius Filip, notar public în Hunedoara. O parte a terenului, acolo unde odată fuseseră clădirile fabricii, e transformată în prezent în teren de fotbal.

După informațiile luate de la localnici, s-a păstrat amintirea că strămoșii lor ar fi adus argila din regiunea Turdei (Mihai Petrucescu, nr. 117 și Traian Petrucescu nr. 120).

În concurență cu Batizul a fost, cîtva timp, și manufactura de ceramică fină din Gurghiu (raionul Reghin, Reg. Autonomă Maghiară). Iniințată

¹ *Kövari L.*, op. cit., p. 240, și *Grimm J.*, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*. Viena 1863, p. 128.

² *Kelemen L.*, op. cit.

înainte de 1820, aparținea familiei baronului Bornemisza. Arendașii ei au fost în primul rând Tereza Kessel iar mai târziu Heinrich Wachner din Reghin¹.

Keess menționează în 1824 că „fabrica de la Gurghiu, aparținând familiei baroniale de Bornemisza, face destule progrese“². Benigni relatează în 1837 că față de produsele din Batiz „produsele fabricii din Gurghiu sînt mai puțin căutate“³. Totuși francezul A. de Gérando, într-o călătorie de studiu, din 1844, în trecere prin Transilvania, își exprimă mirarea să întâlnească o manufactură de ceramică fină la Gurghiu: „C'est avec surprise qu'on y trouve une manufacture de porcelain“⁴. Fabrica e menționată și în 1860, iar, după spusele unora, ar fi existat pînă în 1889⁵. Fabricatele manufacturii din Gurghiu au imprimată marca „Görgény“ simplă sau încadrată, rareori cu o literă însoțitoare „C“, sau cifre însoțitoare pe dosul vaselor.

Argila arsă are o culoare galbenă cenușie, iar pe deasupra un smalt alb gălbui. Formele farfuriei de prăjituri cu un diametru de 283 mm sînt plăcute. Marginea de 35 mm, ajurată în formă de împletituri, e înviorată de liniile roșii sau albastre, fundul interior al vasului e ornamentat cu un buchet de roze, frumos pictat cu floricele portocalii și albastre și ramuri cu frunze de un negru verzui (în contur) (ilustr. 6 a). Un model mai simplu se mulțumește cu o stea albastră pe fața farfuriei. Forma unei corăbioare pe o tavă — reprezintă o sosieră simplă, iar pe smaltul gălbui, între chenarul liniar-circular, sînt presărate delicate floricele albastre. Sosiera măsoară 215 mm în lungime și 165 mm în lățime. Cu flori vii, între briuri circulare de linii, e ornamentată o ceașcă de moca fără toartă.

De o mai mică importanță erau manufacturile de ceramică fină din Sibiu și Brașov. După Keess, prima trebuie să fi existat încă din 1824, condusă de italianul Francesco Galati⁶.

¹ Petrik, Adatok a magyar agygiapar történetéhez. In: Művészeti ipar, an. IV, 1889, p. 15 sq.

² Keess St., o. c., vol. II, p. 808.

³ Benigni J. H., o. c. caief nr. 1, p. 78.

⁴ De Gérando A., La Transylvanie et ses habitants, vol. II. Paris 1845, p. 272.

⁵ Obert Fr., Begleitworte zur Schulwandkarte von Siebenbürgen. Gotha 1860, p. 22.

⁶ Keess St., o. c., vol. II, p. 803.

El este menționat de mai multe ori, între anii 1826—1841, ca fabricant de ceramica din Sibiu, și moare la 19 octombrie 1841, în etate de 60 ani¹. Marca „Hermannstadt“ este cunoscută de pe o farfurie de ornament, care, asemeni celei amintite mai sus din Cluj, are figuri alegorice cu inscripția „Hodie mihi, cras tibi“, în relief, imprimat ca ornament. La fel și o copie a cunoscutei farfurii de cositor, cu aceleași imagini. Manufactura sibiană funcționa într-o suburbie a orașului și a încetat înainte de 1860².

În număr mai mare și mai variat ni s-au păstrat vasele de la manufactura din Brașov. Ea a fost fondată pe la anul 1840 de italianul Francesco Piverotti (numit și Pirotti), care condusesese mai înainte o fabrică de ceramică fină în Cașovia³.

În afară de el, a mai fabricat vase de ceramică și Gottlieb Fleischer, „aurar, argintar și fabricant de porțelan în Brașov“,⁴ pe care le-a expus la prima expoziție industrială, în anul 1843, ca un sortiment de vase de porțelan. Ceramica fină era pe atunci numită din eroare, adeseori, „porțelan“.

În 1844, sînt amintite în Brașov cele două fabrici de ceramică „Piverotti și Fleischer“, cu cinci calfe și doi ucenici⁵. Ele s-au unit probabil mai tîrziu într-o singură întreprindere: „Fleischer și Piverotti“. Aceasta expune vase de ceramică încă și în 1852, la expoziția industrială din Brașov⁶. Mai tîrziu aflăm această fabrică în posesia lui J. Simon, apoi a lui K. Thiess.⁷ În 1860, fabrica era încă enumerată ca existentă⁸.

Ca semn al fabricii, Piverotti ar fi întrebuițat o coroană imprimată cu un „2“ dedesupt. J. Simon folosește ca marcă a fabricii monogramul său „J. S.“, cu numirea orașului „Kronstadt“, de asemeni înrămată. Dealtminteri s-au găsit produse brașovene cu „Kronstadt“ înrămat, adesea însoțit de cifra „2“, fără să se poată preciza din ce timp provin.

Caracteristice pentru Brașov sînt buchete de flori albastre, dese, cu cite un trandafir sau doi, între brîuri de linii fine albastre, care înconjurau

¹ *Siebenbürger Bote* 1826, nr. 37; 1829, nr. 51; 1832, nr. 72; 1838, nr. 98 și 1841, octombrie.

² *Obert Fr.*, a. a. O., p. 22.

³ *Petrik*, *Adatok...* op. cit., p. 15.

⁴ *Verzeichnis jener Gegenstände, welche zur ersten Kronstädter Gewerbeausstellung am 6. Juni 1843 eingesendet wurden*, Brașov 1843, nr. 45.

⁵ *Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde*. Serie veche, vol. 3. Sibiu 1848, p. 119.

⁶ *Benignis Volkskalender 1853*, p. 132.

⁷ *Petrik*, *Adatok...* a. a. O., p. 15.

⁸ *Obert Fr.*, a. a. O., p. 22.

marginea vaselor (ilustr. 7). Cu aceste desene ca ornament avem vase ordinare, cu glazură gălbuie pentru cești de cafea cu torți, cu picior scurt, castroane de supă cu două torți. Mai sint apoi fructiere cu smalț violet, cu decor imprimat de foi de viță, și pe margini cu ramuri de stejar.

Muzeul de artă decorativă din Budapesta posedă opt vase de ceramică fină, cu marca „Bistritz“; ceva sigur despre această manufactură nu știm ¹.

Din seria acestor manufacturi de ceramică fină, cunoscute în secolul al XIX-lea, fabricate artistice s-au produs mai întâi la Batiz, apoi la Gurghiu; celelalte însă nu au putut trece peste o însemnătate de valoare locală.

¹ Csányi K., op. cit., p. 49.

1 — Marca fabricii din Batiz cu blazonul familiei Nalácsi

1 — Fabriksmarke von Batiz mit dem Geschlechterwappen der Nalácsi

2 — Farfurie de prăjituri, coșuleț de fructe cu marginea în ornament de ajur și pictură albastră, sosieră cu lujere pictate în mai multe culori

*Fabrica de ceramică
fină din Batiz*
Sec. XIX,
prima jumătate

Muzeul „Brukenthal“
Nr. 8327, 8324, 8333,
8347, 8326

2 — Konfekteller und Fruchtkörbchen mit durchbrochener Randverzierung und blauer Bemalung, Sauciere mit bunter Ranken-Bemalung

Batizer Steingut
19. Jh., 1. Hälfte

Brukenthal-Museum
Nr. 8327, 8324, 8333,
8347, 8326

3 — Vase obișnuite din ceramică fină albă cu ornament de frunzulițe albastre

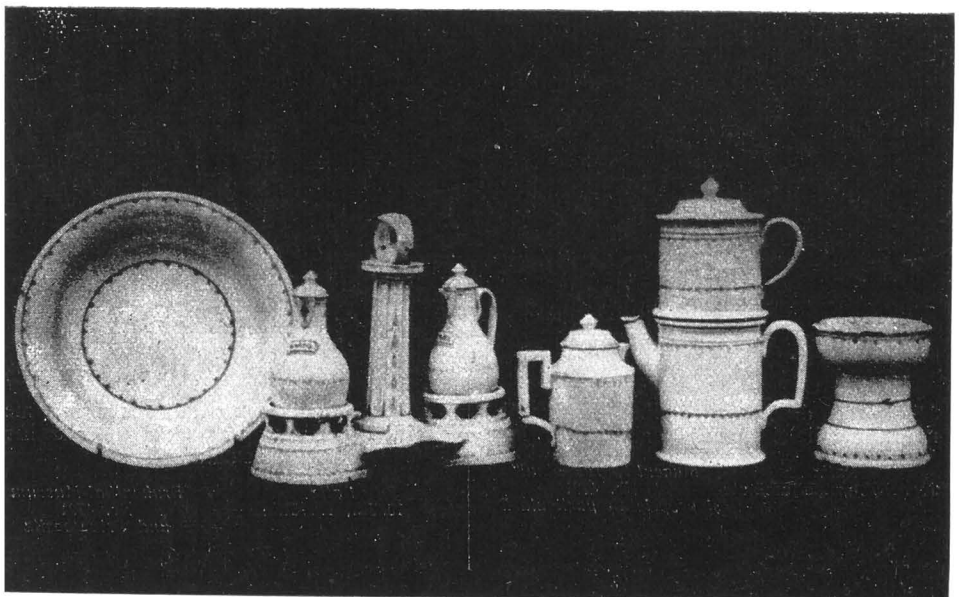
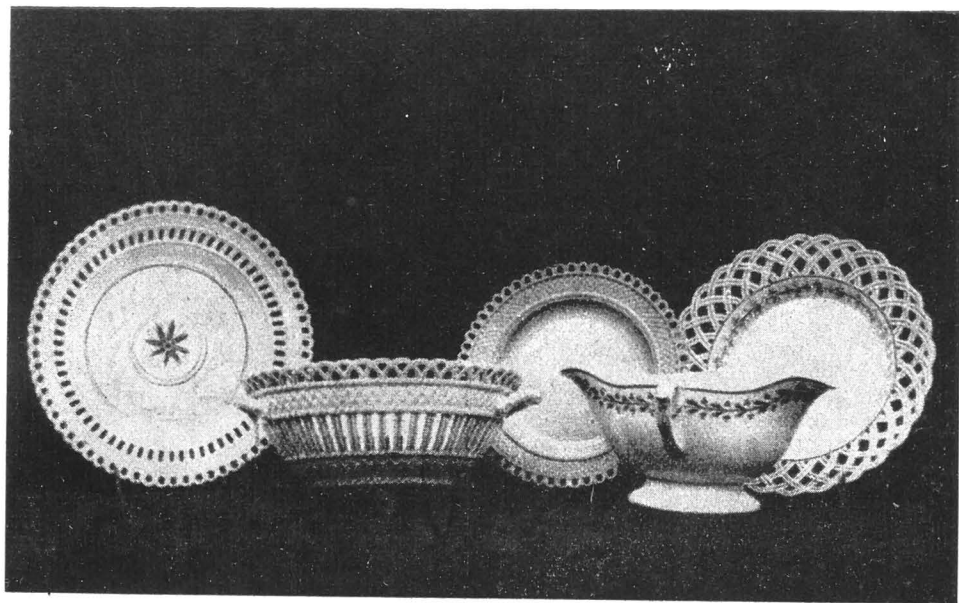
Batiz
Sec. XIX,
prima jumătate

Muzeul „Brukenthal“
Nr. 8345, 8341, 8339,
8340, 8343

3 — Gebrauchsgeschirr aus weißem Steingut mit blauem Blättchendekor

Batiz
19. Jh., 1. Hälfte

Brukenthal-Museum
Nr. 8345, 8341, 8339,
8340, 8343

4 — Vase de masă din ceramică fină albă
cu ornament de frunzulițe albastre

Batiz *Muzeul „Brukenthal”*

Sec. XIX, prima jumătate Nr. 4725, 4729, 4730,
8338, 8336

4 — Tafelgeschirr aus weißem Steingut
mit bunter Blumen und schwarzer, bzw.
blauer Landschaftsbemalung

Batiz *Brukenthal-Museum*

19. Jh., 1. Hälfte Nr. 4725, 4729, 4730,
8338, 8336

5 — Vase de ceramică fină cu smalt
negru metalic și pictură în aur sau argint

Batiz *Muzeul „Brukenthal”*

Sec. XIX, prima jumătate Nr. 4721
și proprietate particulară

5 — Steingutgeschirr mit schwarzer, me-
tallischer Glasur und Gold- oder Silber-
bemalung

Batiz *Brukenthal-Museum*

19. Jh., 1. Hälfte Nr. 4721
und Privatbesitz

6 a — Farfurie de prăjitură din ceramică fină cu margini ajurate, buchet de trandafiri viu colorat și model de stea în albastru, ceșcuțe cu flori pestrițe împărășiate

Gurghiu (Görgény)   *Muzeul „Brukenthal“*
Sec. XIX, prima jumătate   Nr. 4732, 8319
și proprietate particulară

6 b — Farfurie de ornament din ceramică fină cu figuri alegorice în relief („Hodie mihi...“), farfurie de prăjitură cu marginea ajurată și ornament de împletituri în relief

Cluj   *Muzeul „Brukenthal“*
Sec. XIX, prima jumătate   Nr. 6595, 8315

6 a Steingut-Konfekteller mit durchbrochenem Rand, buntem Rosenbukett und blauem Sternmuster, Schälchen mit bunten Sreublumen

Gurghiu (Görgény)   *Brukenthal-Museum*
19. Jahrh., 1. Hälfte   Nr. 4732, 8319
und Privatbesitz

6 b Steingut-Zierteller mit allegorischen erhabenen Figuren („Hodie mihi...“ — Teller), Konfekteller mit durchbrochenem Rand und erhabener Flechtwerkverzierung

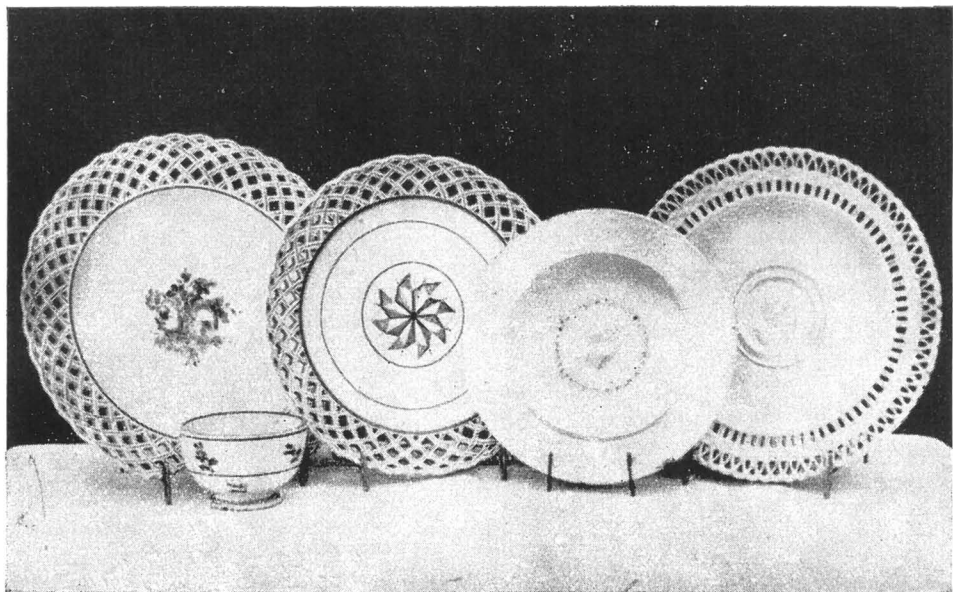
Klausenburg   *Brukenthal-Museum*
19. Jahrh., 1. Hälfte   Nr. 6595, 8315

7 — Vase de ceramică albă cu pictură de flori în albastru, farfurie violetă pentru fructe, cu frunze de viță în relief

Brașov   *Muzeul „Brukenthal“*
Sec. XIX, prima jumătate   Nr. 7933, 8321
și proprietate particulară

7 — Weißes Steingutgeschirr mit blauer Blumenbemalung, violetter Obstteller mit erhabenem Weinblatt

19. Jh., 1. Hälfte   *Brukenthal-Museum*
Nr. 7933, 8321
und Privatbesitz

DIE STEINGUT-MANUFAKTUREN IN SIEBENBÜRGEN

von Julius Bilz

Siebenbürgen war noch im ersten Viertel des XIX. Jahrhunderts ohne jede bemerkenswerte Industrie. Zu den ersten Manufakturen gehörten die, die eine Art Tonware, das Steingut erzeugten.

Bald nach Erfindung des europäischen Porzellans durch Böttger (1710) entstanden, außer in Meißen, in verschiedenen europäischen Städten Unternehmungen, die Porzellane erzeugten, vornehmlich feine Luxusware, die sehr kostspielig, den begüterten Gesellschaftsklassen vorbehalten war. Es wurden daher Versuche unternommen, einen billigen und doch feuerfesten Ersatz zu schaffen. Es war dies das *Steingut* („grés ceramic fin“ — „flint ware“), eine feuerfeste, undurchscheinende, ritzbare Tonware mit erdigem Bruch und bleihaltiger Glasur. Es besteht zur Hälfte aus weißbrennendem Ton, zur Hälfte aus fein gemahlenden, steinigen Bestandteilen: Quarz, Feldspat oder Kalkspat, die zusammen als feinstes Pulver mit Wasser eingeschlämmt, geformt und im ersten Brand, dem Rohbrand, gebrannt werden. In einem zweiten, dem Glutbrand erhalten sie die Glasur. Das Steingut ist sowohl von dem dichten „Steinzeug“ verschieden, dessen Masse beim Brennen zusammensintert und verglast, als auch von der porösen „Fayance“ mit Zinnglasur.

In Siebenbürgen dürfte die erste Manufaktur, die Steingut erzeugte, am Beginn des XIX. Jahrhunderts in *Klausenburg* errichtet worden sein. Ihr Begründer war der aus Mähren nach Klausenburg zugewanderte, im Jahre 1761 geborene Simon Topler. ¹ Die Manufaktur erzeugte durch mehrere Jahrzehnte gelblichweißes, glasiertes Tafelgeschirr, das nach dem Geschmack der Zeit meist mit aus der Form gepreßten, durchbrochenen Rändern verziert war. Die Ware wurde mit der Marke „Klausenburg“ auf der Unterseite der Gefäße eingepreßt, versehen. Erhalten sind Konfekt-

¹ *Kövári L.*, Erdély nevezetesebb családai. Cluj 1854, S. 240.

teller von 255 mm Durchmesser. Der 35 mm breite Rand ist in Spitzbogen durchbrochen, die Tellerfläche zeigt ein erhabenes, dicht geflochtenes Würfelmuster, in der Mitte ein Rundmedaillon mit einem dreiblütigen Blumensträußchen. (Abb. 6/b.) Gelblichweißer Ton, ohne Bemalung, unter farbloser Glasur. Weiters ist noch ein kleiner Zierteller der Klausenburger Manufaktur bekannt, der als Verzierung in Flachrelief am Rande allegorische Figuren in ovalen Medaillons, im Mittelfeld um eine allegorische Figur die Worte „HODIE MIHI CRAS TIBI“ zeigt. Der Teller ist nach einem Zinnteller gearbeitet, der die gleiche Flachrelief-Verzierung hat. Auf der Unterseite des Tellerbodens ist die Marke „Klausenburg“ — ungeteilt — sichtbar.

In einer Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens in Siebenbürgen aus dem Jahre 1824 ist die Klausenburger Steingut-Manufaktur neben der in Batiz, Gurghiu-Görgény und Hermannstadt erwähnt¹. Im Jahre 1854 bestand die Manufaktur in Klausenburg nicht mehr².

Nicht viel später war die Steingut-Manufaktur in der kleinen rumänischen Gemeinde *Batiz*, südlich Simeria (Region Hunedoara) gegründet worden. Ihre Erzeugnisse hatten den größeren und nachhaltigsten Erfolg und waren über die Grenzen Siebenbürgens hinaus gesucht. Im Jahre 1811 machte Georg d'André, ein Fachmann französischer Abkunft, den damaligen Eigentümer von Batiz, Baron Joseph Naláczí den Älteren darauf aufmerksam, daß in der Nähe von Batiz, bei Bărcia und in Batiz selbst, Ton in genügender Menge zu finden sei, aus dem strohgelbes, beziehungsweise rotes Steingutgeschirr von vorzüglicher Qualität erzeugt werden könne. Naláczí ging auf den Vorschlag ein. Nach gelungenen Versuchen schloß er mit Georg d'André Kontrakte zur Errichtung und Betreibung einer Steingutfabrik in Batiz ab.³ Später — vor 1838 — leiteten Georg d'André gemeinsam mit seinem Sohne Franz das Unternehmen. Nach dem Tode des Vaters war Franz d'André zwischen 1850—1858 der alleinige Inhaber. Betriebsleiter war Pradel.⁴ Ursprünglich sollen auch ein Triestiner Italiener und ein Schlesischer Fabrikant an dem Unternehmen interessiert gewesen sein.⁵

¹ *Keess Stephan*, Darstellung des Fabriks- und Gewerbewesens im österreichischen Kaiserstaate. 2. Auflage, 2. Teil, Wien 1824, 2. Band, S. 803; 3. Band, S. 802.

² *Kövári L.*, a. a. O., S. 240.

³ *Transilvania. 1844.* — Ein Beiblatt zum Siebenbürger Boten. — Anhang zur Transilvania für Landwirtschaft und Gewerbe in Siebenbürgen. 1844, S. 3.

⁴ *Csányi K.*, Geschichte der ungarischen Keramik, des Porzellans und ihre Marken. Budapest 1954, S. 47.

⁵ *Kelemen L.*, in „Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tárából“. II/2, Cluj 1942.

D'André ließ in Batiz die entsprechenden Gebäude bauen und bei steigendem Absatz erweitern. Die Arbeit wurde zunächst mit deutschen Facharbeitern begonnen, d'André nahm aber zugleich mit dem Beginn der Fabrikation Knaben und Mädchen der rumänischen Dorfbewohner in die Lehre, denen er die erforderlichen theoretischen und praktischen Kenntnisse durch zweckmäßigen Unterricht beibrachte. Im Jahre 1844 bestand die 50 Köpfe zählende Arbeiterschaft ausschließlich aus Ortsansässigen, von denen mehrere es in ihrer Arbeit zu wahrer Kunstfertigkeit gebracht hatten. Ein Augenzeugenbericht besagte: „In der Steingutfabrik bewunderten wir die kleinen rumänischen Mädchen, bis zu 6 Jahren heruntergehend, die sicher die Blumen und Figuren mit blauer Farbe auf des Geschirr malen.“

Die Arbeiter verdienten monatlich je nach ihrer Verwendbarkeit 10—50 Gulden. Hiedurch flossen dem Dorfe jährlich 12 000 Gulden zu, ohne den Verdienst der Fuhrleute, die von der Zufuhr des Materials und von dem Transport der Fabrikserzeugnisse bedeutenden Gewinn zogen. Die Grundherrschaft erhielt vertragsmäßig als Pachtzins für das Fabriksterrain und für 150 Kubikklaftern Brennholz jährlich 4 000 Gulden Wiener Währung.

Auf Anregung von d'André hatten die Arbeiter seit 1841 unter der Bezeichnung „Bruderlade“ eine Sparkasse errichtet, in der die Ersparnisse der Arbeiter gegen sichere Hypothek zu 5% Verzinsung angelegt waren. Der Reingewinn der Bruderlade diente zur Errichtung einer Elementarschule für die Ortsbewohner, zum Teil als Unterstützung für Alter und Krankheit der Arbeiter, deren Witwen und Waisen. — Soziale Fürsorge schon 1841.

Der Absatz der Erzeugnisse beschränkte sich nicht auf Siebenbürgen, sondern dehnte sich auch auf einen Teil Ungarns, des Banats und Munteniens aus. Niederlagen waren 1844 in Mühlbach, Hermannstadt-Hauptniederlage, Fogarasch, Kronstadt, Tîrgul Secuiesc, Mediasch, Bistritz, Klausenburg, Aiud, Turda, Deva, Temeschwar, Arad, Werschetz und Bukarest.¹ Schon 1824 wird hervorgehoben,² daß unter den Erzeugnissen der vier Steingutfabriken — Batiz, Gurghiu-Görgény, Klausenburg, Hermannstadt — in Siebenbürgen, dem gelblichen, ziemlich feinen Batizer Geschirr der Vorzug gegeben wird. Im Jahre 1837 wird rühmend vermerkt³, daß „die Produkte von Batiz auch in den Rumänischen Fürstentümern bedeuten-

¹ Kelemen L., a. a. O.

² Keess St., a. a. O., Band III, S. 808.

³ Benigni J. H., Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstentums Siebenbürgen. Hermannstadt 1837, S. 77.

den Absatz fänden und daß d'André das besondere Verdienst habe, seine Manufaktur durchgehends mit Arbeitern aus dem Orte selbst zu betreiben, die er zu den verschiedenen Arbeiten abgerichtet hat.“

D'André ließ zunächst Tafelgeschirr und Gebrauchsgeschirr aus gelbem und rotem Steingut anfertigen, wclch letzteres seiner Feuerfestigkeit wegen besonders gefragt war. Er war bemüht dem Geschirr immer gefälligere, dem herrschenden Geschmack angemessenere Formen zu geben. Im Jahre 1816 war es dem Eigentümer Naláczí schon möglich, dem Kommandierenden General von Siebenbürgen als Neujahrgeschenk ein Batizer Service für 24 Personen zu verehren.¹ Auf der Suche nach neuen Tonvorkommen gelang es d'André bei Sánduleşti-Szend nächst Turda eine Tongattung zu entdecken, aus der sich weißes Steingutgeschirr verfertigen ließ, welches durch sein gefälliges Aussehen und die Güte des Materials den früheren gelben und roten Warengattungen den Vorrang abgewann. Außerdem erzeugte er seit 1836 auch schwarzes, metallisch glänzendes Speise-Kaffee- und Dessertgeschirr mit Silber- und Goldbemalung von besonderer Güte und Schönheit. Die Fabrik beteiligte sich im Jahre 1842 an der „Ersten Ungarischen Kunstgewerbeausstellung“. Ludwig Kossuth berichtete über sie:² „Diese Geschirre stehen in ihrer Art allein da, ihr Material erinnert an das der alten römischen Prunkgeschirre, die ausgestellten verschiedenen Tisch-, Wasch-, Frühstück-, Schreib- usw. Geschirre sind alle in wirklich geschmackvoller Manier erzeugt. Die Besucher der Kunstgewerbeausstellung fanden so viel Gefallen an ihnen, daß es kein einziges Stück gab, das ... keinen Käufer gefunden hätte.“ Proben der Batizer Erzeugnisse stellte d'André auch in der ersten Hermannstädter Gewerbeausstellung im September 1843 und auf der nächsten im Juni 1844 mit anerkanntem Erfolg aus. Auf der Gewerbeausstellung in Pest im Jahre 1846 war das Prachtstück der beiden d'André eine amphorenförmige Prunkvase. Am eiförmigen Leib des schwarz glasierten — 33 Zoll gleich 87 cm — hohen Gefäßes ist folgende Inschrift zu lesen: „Für die Kunstausstellung des Jahres 1846 zu Pest“, an der andern Seite ist das siebenbürgische Wappen zu sehen. An den Seiten des quadratischen Sockels steht folgende Widmung: „Von Georg d'André und seinem Sohne Franz zu Batiz in dem edeln Komitat Hunyad.“ Die Vase wurde mit der silbernen Medaille ausgezeichnet und angekauft.³ Sie wird in dem Kunstgewerbemuseum in Budapest aufbewahrt.

¹ Kelemen L., a. a. O.

² Csányi K., a. a. O., S. 47.

³ Csányi K., a. a. O., S. 47. Abbildung der Prunkvase Nr. 24

Unter den erhaltenen und uns verfügbaren Erzeugnissen aus Batiz können wir nach der Farbe der Glasur und nach der Art der Verzierung mehrere Gruppen unterscheiden. Als Fabriksmarke tragen die älteren Stücke bis 1845 das auf der Unterseite des Bodens eingepreßte Wappen der Naláczi in einem Oval, 25 mm hoch und 20 mm breit (Abb 1). Jüngere Stücke haben entweder das Wort „Batiz“ in einer rechteckigen Umrahmung, darunter meist eine Ziffer: „1“ oder „3“ oder „4“ oder einfach das Wort „Batiz“ ohne Umrahmung als Marke eingepreßt.

Die offensichtlich frühesten Erzeugnisse sind strohgelb, Kännchen, Konfekteller, Rahmtöpfchen, andere rostbraun glasiert, Pfannenformen mit Griff auf drei Füßen, Teller mit barock geschwungenem Rand und andere. (Brukenthal-Museum Inv. Nr. 8333, 8334, 7260, 8349).

Gelblichweiß glasiert ist Tafelgeschirr, darunter größere Konfekteller mit gitterartig durchbrochenem Rand, blauer Linienverzierung, in der Mitte ein blauer Stern, Durchmesser meist 283 mm (Abb. 2), dann Fruchtkörbchen mit durchbrochen gearbeiteter, hoher, flechtartiger Wandung, gleichfalls mit blauer Strichdekoration.

Gewöhnlichem Hausgebrauch dienten Schalen, Teller, Essig- und Ölbehälter, Kaffeemaschinen, Kaffeekännchen, Streusandbüchsen und andere (Abb. 3), auf deren weiß glasierten Körpern zarte, aus einer dichten Reihe blauer Blättchen gebildete Gurtbänder umlaufen und einige feine, blaue Blümchen eingestreut sind.

Reicheren, farbigen Dekor aus bunten Blumensträußen oder Blüten- und Blattranken weisen kleine Henkeltassen, Untertassen, Zuckerdosen, Saucieren, Konfekteller und andere auf (Abb. 4). Andere Henkeltassen von gleicher Form sind mit schwarz gemalten, stilisierten Architekturen und Landschaften in Biedermeierart verziert (Abb. 4).

Besonders kennzeichnend für Batiz sind die mit schwarzer, metallisch glänzender Glasur überfangenen Erzeugnisse. Es gibt solche der verschiedensten Formen. Kleine Henkeltassen und Untertassen, Kaffeekännchen, Teekannen, Zuckerdosen, Tabaksdosen, Tintenzeuge, Apothekengefäße und große Vasen, wie eine solche das Kunstgewerbemuseum in Budapest besitzt. Die Gefäße sind entweder glatt und wirken nur durch die dunkle, metallische Glasur, oder ist die Wandung fein gerippt, oder mit Bemalungen in Gold- oder Silberfarbe verziert (Abb. 5).

D'André befaßte sich auch mit der Erzeugung von ordinären, feuerfesten Tonwaren für Industriezwecke. Dies geht aus einem eigenhändigen

„per Georg d'André Franz André“ unterschriebenem Brief¹ aus dem Jahre 1838 hervor, in dem er der Zuckerfabrik der Gräfin Rosalia Jozsika-Csáki in Gorbo bei Klausenburg verschiedene, feuerfeste Tonwaren, „Raffinate, Bastern“ u. a. anbietet.

Die Steingutfabrik in Batiz war mit der Zeit in den Besitz der Tochter Josepha des alten Joseph Naláczí übergegangen, die im Jahre 1844 mit dem Grafen Georg Csáki in erster und später — 1863 — mit dem Grafen Oliver Bethlen in zweiter Ehe verheiratet war.² Inzwischen waren auch die d'Andrés ausgeschieden oder gestorben und die wachsende Konkurrenz der wesentlich verbilligten Porzellanwaren aus Böhmen brachten die Manufaktur in Batiz in immer größere Schwierigkeiten. Im Jahre 1865 fallierte sie und wurde samt der Gutsherrschaft Batiz versteigert.³

Damit hörte auch die Erzeugung des einst vielbegehrten Batizer Steingutes auf und befindet sich nur mehr in vereinzelt Stücken in Museen und privaten Sammlungen.

Die Erinnerung an die Manufaktur ist in Baliz noch heute bei den Nachkommen der einstigen Arbeiter lebendig. Das Gelände, wo die Fabrik stand, nennen die Ortsbewohner auch gegenwärtig „fabrică“, obwohl die alten Gebäude restlos vom Erdboden verschwunden sind. Das einstige Fabriksgelände liegt unmittelbar an der von Baliz nach Süden führenden Hauptstraße, einige hundert Meter südlich der neuen orthodoxen Kirche. Das Gelände bietet sich als grasbewachsene Fläche, die mit Obstbäumen bestanden ist, dar. Es wird gegen Norden von dem von der Strell-Strei abgezweigten Mühlkanal, gegen Westen von einem früheren Wirtshaus, das als Kulturheim benützt wird, und der Landstraße, gegen Süden gegen einen Nachbarn Gheorghe Cocolaşan begrenzt, gegen Osten verliert es sich in den anschließenden Obstgärten. Das Grundstück ist längs der Straße ungefähr 130 m breit und gegen Osten ungefähr 250—300 m tief. Grundmauern der Fabrikgebäude sind nicht mehr sichtbar. Anhand der in dem mit Gras überwachsenen Boden aufgefundenen verschlackten Ziegeln der einstigen Brennöfen und an der Hand verschiedener Gefäßbruchstücke konnte festgestellt werden, daß wahrscheinlich zwei Gebäude mit Brennöfen bestanden haben und daß die gefundenen Gefäßbruchstücke mit den im Museumsbesitz erhaltenen Gefäßen übereinstimmen. Einige Bruchstücke,

¹ Im Besitz des Verfassers.

² *Kövári L.*, a. a. O., S. 240, und *Grimm J.*, Das Urbarialwesen in Siebenbürgen. Wien 1863, S. 128.

³ *Kelemen L.*, a. a. O.

besonders ein beim Nachbarn Cocolaşan festgestelltes, flaches, dickwandiges, grobes, festgebranntes halbes Gefäß bezeugen, daß auch Tonwaren für industrielle Zwecke erzeugt worden waren.

Das ehemalige Fabriksgelände ist nationalisiert. Die letzten Besitzer vor der Übernahme durch den Staat waren Buda Béla und nach ihm Desiderius Filip, öffentlicher Notar in Hunedoara. Ein Teil des Geländes, wo die Fabriksgebäude einst standen, wird gegenwärtig zu einem Fußballplatz umgestaltet.

Nach von Ortsbewohnern eingeholten Informationen (Mihai Petruescu Nr. 117 und Traian Petruescu Nr. 120) besteht noch die Überlieferung im Dorfe, daß ihre Vorfahren den Ton für die Fabrik aus der Turdaer Gegend zugeführt haben.

Im Wettstreit mit Baliz stand durch einige Zeit die *Steingut-Manufaktur in Gurghiu-Görgény-Szt. Imre* (Ungarische Autonome Region). Vor 1820 gegründet, gehörte sie der Familie Baron Bornemisza. Ihr erster Pächter war Theresia Kessel, später Heinrich Wachner aus Sächsisch-Reen.¹

Keess gibt 1824 an,² daß „die der Freiherrlich Bornemiszaschen Familie gehörige Fabrik zu Görgény ziemliche Fortschritte mache“. Benigni macht allerdings 1837 die Bemerkung³, daß im Vergleich mit den Batizer Erzeugnissen „die Erzeugnisse der Fabrik in Görgény weniger gesucht seien“. Immerhin gibt der auf einer Studienreise durch Siebenbürgen begriffene Franzose A. de Gérando 1844 seiner Verwunderung Ausdruck, eine Steingut-Manufaktur in Görgény angetroffen zu haben: „— C'est avec surprise qu'on y trouve une manufacture de porcelain“⁴. Die Fabrik wird noch 1860 erwähnt und bestand angeblich bis 1889.⁵

Die Waren aus der Manufaktur in Gurghiu-Görgény sind mit den Marken „Görgeni“ oder umrahmt „Görgény“, selten auch mit einem Begleitbuchstaben „C“, oder Begleitziffern, eingepreßt auf der Unterseite der Gefäße, gekennzeichnet.

Der gebrannte Ton hat eine graugelbe Farbe, darüber eine gelblich-weiße Glasur. Die Formen der Konfekteller von meist 283 mm Durchmesser sind gefällig. Der 35 mm breite Rand des Tellers, geflechtartig durch

¹ Petrik, Adatok a magyar agyagipar történetéhez. In: Művészi ipar. 4. Jahrgang, 1889, S. 15 ff.

² Keess St., a. a. O., Band II, S. 808.

³ Benigni J. H., a. a. O., 1. Heft, S. 78.

⁴ De Gérando A., La Transylvanie et ses habitants. Vol. II, Paris 1845. S. 272.

⁵ Obert Fr., Begleitworte zur Schulwandkarte von Siebenbürgen. Gotha 1860, S. 22.

brochen, ist mit roten oder blauen Strichen belebt, die Mitte der glatten Fläche des Tellers ziert ein zart gemaltes Rosenbukett mit orange und blauen Blümchen und grünen, schwarz konturierten Blätterzweigen (Abb. 6 a). Ein einfacheres Muster begnügt sich mit einem blauen Stern auf der Fläche des Tellers. Die Form eines Schiffchens, das auf einer Untertasse steht, zeigt eine einfache Sauciere. Auf der gelblichen Glasur sind zwischen umlaufenden blauen Linieneinfassungen zarte, blaue Blümchen eingestreut. Mit bunten Blümchen zwischen roten umlaufenden Gurtlinien ist eine henkellose Mokka-Schale verziert.

Von wesentlich geringerer Bedeutung war die *Steingut-Manufaktur in Hermannstadt*. Laut Keess¹ muß sie im Jahre 1824 schon bestanden haben, geleitet wurde sie von dem Italiener Franz Galati. Er ist seit 1826 durch mehrere Jahre bis 1841 in Hermannstadt als Steingutfabrikant erwähnt und stirbt am 19. Oktober 1841 im Alter von 60 Jahren². Die Marke „Hermannstadt“ ist auf einem Zierteller bekannt (Brukenthal-Museum Inv. Nr. 8314), der gleich dem schon früher bei Klausenburg erwähnten „Hodie mihi...“ Teller allegorische Figuren in Flachrelief, aus der Form gepreßt, als Verzierung hat. Auch eine Kopie des bekannten Zinntellers mit den gleichen Darstellungen. Die Hermannstädter Manufaktur war in einer Vorstadt Hermannstadts gelegen und ging vor 1860 ein.³

In größerer und vielfältigerer Anzahl haben sich Steingutgefäße aus der *Manufaktur in Kronstadt* erhalten. Sie wurde erst spät, am Anfang der vierziger Jahre des XIX. Jahrhunderts von dem Italiener Fr. Piverotti (auch Pirotti) gegründet, der schon vorher in Kaschau-Kosice eine Steingutfabrik betrieben hatte.⁴ Außer ihm erzeugte Gottlieb Fleischer, „Gold- und Silberarbeiter und Porzellanfabrikant in Kronstadt“ Steingutware, die er auf der ersten Kronstädter Gewerbeausstellung im Jahre 1843 als ein Sortiment „Porzellangeschirr“ ausstellte.⁵ Das Steingut wurde zu der Zeit irrtümlich häufig als Porzellan bezeichnet. Im Jahre 1844 werden die beiden Steingutfabrikanten Piverotti und G. Fleischer mit 5 Gesellen und 2 Lehrlingen in Kronstadt erwähnt.⁶ Sie vereinigten sich offenbar später zu einem Unter-

¹ Keess St., a. a. O., Band II, S. 803.

² Siebenbürger Bote 1826, Nr. 37.— 1829, Nr. 51 — 1832, Nr. 72 — 1838, Nr. 98 und 1841, Oktober.

³ Obert Fr., a. a. O., S. 22.

⁴ Petrik, Adatok, a. a. O., S. 15.

⁵ Verzeichnis jener Gegenstände, welche zur ersten Kronstädter Gewerbeausstellung am 6. Juni 1843 eingesendet wurden. Kronstadt 1843, Nr. 45.

⁶ Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde. Alte Folge. 3. Band, Hermannstadt 1848, S. 119.

nehmen, der „Fleischer und Fr. Piverottische Fabrik“. Diese stellt noch 1852 auf der Kronstädter Industriausstellung „Steingutgeschirr“ aus.¹ Später sehen wir die Fabrik im Besitz von J. Simon und nachher K. Thieß.² Im Jahre 1860 ist die Fabrik noch als bestehend aufgezählt.³

Als Fabrikszeichen soll Piverotti eine eingepreßte Krone, darunter eine „2“ benützt haben. J. Simon verwendete sein eingerahmtes Monogramm „JS“ mit der Ortsbezeichnung „Kronstadt“ gleichfalls eingerahmt als Fabrikszeichen. Im übrigen ist nur das gerahmte „KRONSTADT“, meist begleitet von der Ziffer „2“, auf den Kronstädter Erzeugnissen festzustellen, ohne daß angegeben werden könnte, aus welchem Zeitabschnitt sie stammen.

Kennzeichnend für Kronstadt sind blaugemalte, dichte Blumensträuße mit je einer oder zwei Rosen zwischen dünnen blauen Gurtlinien, die die Ränder der Gefäße einfassen (Abb. 7). Es sind derbe, gelblichweiß glasierte Kaffeeschalen mit Henkel auf niederem, eingezogenem Fuß, Teller, zweihenkelige Suppenterrinen und andere, die diese Verzierung aufweisen. Ferner sind es Obstteller mit violettlich gefärbtem Anguß, die in Flachrelief, aus der Form gepreßte Traubenblätter, am Rande auch Eichenlaubranken als Dekor haben.

Das Kunstgewerbemuseum in Budapest besitzt acht Steingutgefäße mit der Marke „Bistritz“. Näheres über diese Manufaktur ist nicht bekannt.⁴

In der Reihe der siebenbürgischen Steingut-Manufakturen der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts haben in erster Linie Batiz, dann auch Gurghiu-Görgény beachtenswerte kunstgewerbliche Erzeugnisse geliefert, die übrigen sind über eine beschränkte, örtliche Bedeutung nicht hinausgewachsen.

¹ *Benignis Volkskalender 1853*, S. 132.

² *Petrik*, Adatok a. a. O., S. 15.

³ *Obert Fr.*, a. a. O., S. 22.

⁴ *Csányi K.*, a. a. O., S. 49.

JOHANN MARTIN STOCK

Un portretist transilvănean de seamă din secolul al XVIII-lea
de *Julius Bielz*

Portretistul transilvănean cel mai talentat și totodată cel mai căutat al timpului său, a fost I. M. Stock. El s-a născut la Sibiu la 20 noiembrie 1742 ca fiu al pictorului Martin Stock sen. (1693—1752), membru al sfatului orășenesc.

Activitatea tatălui său cade în prima jumătate al secolului al XVIII-lea¹. El a pictat partea centrală a altarelor bisericilor luterane din Vesăud (Agnita), Șoarș (Făgăraș), Daia (Sibiu) și Șomartin (Făgăraș) pe care le semnează „Martin Stock Cib“ (iniensis). La 1792 pictase deja pe cei 12 apostoli din galeria bisericii din Berghin (Sebeș).

Fiul, Johann Martin se înscrie la vârsta de 20 ani (la 1763) la Academia de Arte Plastice din Viena,² după ce a primit probabil o pregătire în problemele picturii de la tatăl său. Unul din dascălii săi a fost directorul Academiei, Martin van Meytens, care era totodată pictor al curții. În anul 1767 îl aflăm la Viena, an în care mama lui, care din 1752 era văduvă, moare la Sibiu,³ lăsându-i ca moștenire casa părintească din Sibiu (Reispergasse).

În ianuarie 1771, Stock, pictor consacrat, devine și elev al Academiei de gravură (Kupferstecherakademie), o secție a Academiei de Arte Plastice din Viena.⁴ După 1773 a stat după toate probabilitățile la Bratislava. Acolo

¹ Roth V., *Siebenbürgische Altäre*. Straßburg, 1916, p. 211.

² Viena. *Akademie der bildenden Künste*. Aufnahmeprotokoll für die akademischen Schüler vom Jänner 1738—1765. Band I/B. 7. Juli 1863. Stock Johann Martin. Ein Maler aus Siebenbürgen von Hermannstadt.

³ Sibiu. *Arhivele Statului*. Teilungsprotokoll 1767. Nachlaß der Malerswitwe Catharina Stock, geborene Bretzin.

⁴ Viena. *Akademie der bildenden Künste*. Protokoll jener Schüler, welche in der kk. Kupferstech-Akademie Zeichnen aufgenommen worden sind. Band 2/2 — „Januar 1771 Johann Martin Stock von Hermannstadt. Maler“.

se căsătorește la 10 noiembrie 1774 cu Christline Heyn, fiica chirurgului Johann Ernst Heyn, medic în serviciile palatinului Ungariei, contele János Batthyani¹. Cele două fete ale sale care se nasc la Bratislava, decedază în 1791, încă din copilărie, în orașul Sibiu. Un contemporan Christoph Ludwig Seipp ne relatează în cartea sa din 1793 „Reisen von Pressburg über Mähren nach Siebenbürgen“ (Călătorii de la Bratislava prin Moravia în Transilvania), că Stock în timpul șederii sale în Bratislava „căuta să se perfecționeze sub ochiul cunoscător al ducelui Albert de Sachsen-Teschen“... ginerele împărătesei Maria Theresia, care era fondatorul colecției renumite „Albertina“ din Viena. Adeseori Stock călătorea de la Bratislava la Viena, acolo și-a format gustul vizitând galeriile și colecțiile particulare de pictură. În biblioteca Brukenthal se află un exemplar al cărții lui L. V. Winckelmann „Handbuch zur näheren Kenntnis alter und guter Gemälde“ (Manual pentru cunoașterea tablourilor vechi și bune). Augsburg 1781, în care Stock a făcut diferite adnotări din care se poate vedea de exemplu care dintre pânzele picturilor enumerați în manual se găseau în galeria Brukenthal și în colecția contelui Paul Festetics din Viena. Tot aici găsim notate două tablouri ale pictorului scenograf vienez G. G. Bibbiena, reprezentând scene din închisori, ca fiind proprietatea lui J. M. Stock, pânze în care personajele sînt pictate de Franz Karl Palko, un elev al lui Bibbiena. În timpul șederilor sale la Viena, Stock este însărcinat de către baronul Samuel Brukenthal cu achiziționarea unor tablouri.

În toamna anului 1786 Stock părăsește împreună cu familia sa Bratislava și se întoarce în Ardeal, stabilindu-se la Sibiu. În urma unei serii de comenzi îl găsim lucrînd temporar la Sighișoara, Mediaș, Brașov, Cluj și Sebeș-Alba. În 1795 se înscrie în „vecinătatea pieții“ de la Sighișoara² ca venetic (Siedler) avînd o situație diferită de restul cetățenilor (Vollbürger) care aveau o ședere mai lungă în această localitate. În iunie 1796 stă la Cluj, unde încasează pentru o singură persoană pictată în mărime naturală 60 fl.³ Din primăvara anului 1797 îl găsim din nou instalat la Sibiu ca fiind un „pictor versat în arta portretului“. Aici moare în 25 martie 1800.

Capacitățile tînărului și talentatului pictor au fost sesizate și promovate deja la Viena de către Samuel von Brukenthal, guvernatorul de mai tîrziu al Transilvaniei. Aceasta reiese din însemnările soției lui Brukenthal,

¹ *Comunicare a Parohiei Lutherane, Bratislava.*

² *Comunicare a lui Julius Misselbacher, Sighișoara.*

³ *Scrisoarea lui Stock în arhiva presbiterială evanghelică din Sebeș.*

care la data de 1 iunie 1772 notează în registrul de cheltuieli gospodărești ¹: „Lui Stock pentru mărunțișuri de pictură 6 Rfl. 34 den.“, apoi în aprilie al aceluiași an: „Lui Stock plătit pentru împăratul 30 de ducați olandezi“. Este vorba probabil despre un portret al lui Iosif al II-lea achiziționat de către Stock pentru Brukenthal. O altă însemnare care confirmă faptul că Stock achiziționează picturi, este următoarea, din aprilie 1772: „Lui Stock pentru două tablouri cu cununi de flori 88 Rfl. 36 den.“ În anii 1780—1793 Stock primea de la Brukenthal la Bratislava cât și la Viena și Sibiu, sume mai mari sau mai mici ². Baniii i se plăteau în decursul anilor 1788—1789 în mod regulat pentru achiziționări de tablouri și gravuri, restaurări, înrămări și alte lucrări pentru galeria lui Brukenthal ³. În 20 decembrie 1799, Stock confirmă la Sibiu primirea de fl. 144 „pentru două portrete, unul de două persoane, altul de patru persoane, pictate din ordinul excelenței sale domnului baron von Brukenthal“ ⁴. Aceste pînze nu s-au păstrat și nici nu se știe pe cine reprezentau. Stock făcea pe de altă parte și copii pentru galeria Brukenthal și anume: portretul lui Franz Rákoczi, a lui Johann Kupetzky ⁵. Originalul se afla pe atunci în posesiunea contelui Edmund Zichy din Viena și actualmente în Muzeul Municipal din Budapesta. O altă copie făcută de el este *Madonna della Sedia* ⁶ a lui Rafaello, precum și portretul unui tânăr de Johann Heinrich Roos ⁷.

Ca elev al lui Meytens, Stock și-a dat devreme seama de aptitudinile sale pentru portretistică, genul de pictură căruia îi dedică întreaga operă a vieții sale, fără a urma însă tradițiile de curte ale stilului baroc vienez. Părăsind felul de a privi al portretelor de gală fastuoase și încărcate ale lui Meytens, portretele sale poartă pecetea clasicismului simplu și obiectiv al lui Anton Graff. Pe un fond în tonuri neutre își pictează portretele într-o compoziție simplă cu culori vii, lazurate și cu forme bine precizate. El privește figura omenească într-o viziune plină de adîncă chibzuință și pătrundere. Pictura sa caută să scoată în evidență personalitatea celui portretizat, lăsînd la o parte elementele decorative ca și gesturile forțate. Neclintit în

¹ *Muzeul Brukenthal*. Secția manuscriselor. Dulap C.D.-1d.

² *Muzeul Brukenthal*. Secția manuscriselor. Brukenthalisches Hausarchiv. Rechnungsbelege. Dulap C.D.-4c, 6a, 12b, 12c, 12d, 13g, fascicule 1786—1845.

³ *Muzeul Brukenthal*. Secția manuscriselor. Brukenthalisches Hausarchiv. Dulap C.D. Hausrechnungsbuch 1788—1794 și 12c.

⁴ *Muzeul Brukenthal*. Secția manuscriselor. Dulap C.D.-15 IIIa.

⁵ *Muzeul Brukenthal*. Pinacoteca nr. inv. 659.

⁶ *Muzeul Brukenthal*. Pinacoteca nr. inv. 931.

⁷ *Muzeul Brukenthal*. Pinacoteca nr. inv. 669.

obiectivitatea lui, caută să pătrundă în psihologia personajului spre a adînci cît mai mult individualitatea modelului său. Ca suport pentru picturile sale folosește în mod frecvent plăci din tablă și aramă.

Toate picturile sale sînt de obicei semnate și datate. Unele din portretele sale timpurii s-au păstrat în grafice contemporane, acela al rectorului Piarșiștilor din Buda, Alexius Horanyi din 1774, gravat în aramă de vienezul Mansfeld și publicat în „Memoria Hungarorum“, Pars I, Viena 1775; acela al chirurgului vienez J. J. Plenck gravat de G. Mark și un desen original în creion și sanguină al unei femei nobile din Bratislava 1777, toate acestea fiind lucrări din perioada sa de la Viena și Bratislava.

O deosebită atenție merită portretul femeii din Bratislava. Este posibil ca Stock să fi desenat acest oval plin al feței care este puțin întoarsă spre stînga, amintindu-și de maniera lui Holbein, schițînd în linii ușoare conturul, insuflîndu-i viață și culoare prin folosirea măsurată a sanguinei. Părul pieptănat spre spate și prins într-o scufie colorată cu tente gălbui lasă liberă fruntea netedă. Același ton de galben se continuă în nuanțele blăunii bogate dar totodată ușoare, rezolvată printr-o creionare densă, blană care împodobeste mantia abia sugerată și îmbracă linia unduioasă a gîtului. Cu toate că desenul se rezumă la puține mijloace, iese în relief stăpînirea artei liniare, calitate care asigură acestui portret în desen — singurul care ne-a survenit — un loc însemnat în opera artistului (ilustr. 1).

În afară de portrete, Stock a pictat la Bratislava și altare ¹.

Din acest timp la Bratislava 1774, datează și pinza unui cățeluș bolonez (Gal. Brukenthal nr. 1134).

Din timpul activității sale în Transilvania se cunosc aproximativ 35 de portrete pictate în ulei ². Lîngă lucrări care oglindesc o măiestrie artistică deosebită, se găsesc și cîteva care denotă o execuție neegală și relativ superficială. Dintre cele mai remarcabile face parte portretul protectorului său guvernatorul Brukenthal, despre care Seipp scrie în 1793 ³: „La Sibiu trăiește un artist foarte dibaci, Martin Stock, mare în ale portretului, și de remarcat în toate genurile meseriei sale. Ca portretist a dovedit măiestria sa în portretul baronului, care e protectorul său (ilustr. 2). Portretul îl prezintă pe guvernatorul Brukenthal într-o ținută oficială, șezînd în fața unei mese și purtînd decorația ordinului St. Ștefan, ceea ce ne arată că portretul a fost

¹ Kelemen L., In Lyka K., Művészet X. 1911, p. 46.

² Bielz J., Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen. 1936.

³ Seipp Ch. L., Reisen von Preßburg über Mähren nach Siebenbürgen. Frankfurt und Leipzig 1793, p. 346.

pictat după 1787. În această poziție trebuie să ni-l închipuim în exercitarea funcțiunii de guvernator. Capul, cu fruntea senină și cu părțile inferioare ale feței bine modelate, este îndreptat către consilierii lui. Privirea pătrunzătoare a ochilor negri, caută să observe efectul cuvântărei ținute. Conturul nasului proeminent accentuează trăsătura de superioritate a gurii energice și gestul lămuritor al minii subliniază cuvintele rostite. Cu o gamă de culori reținută, concentrează în mod reușit lumina pe trăsăturile feței.

Pictorul a scos în evidență capacitatea sa de pătrundere în caracterul modelului său, redând atât de viu personalitatea acestui eminent om de stat.

Un alt portret pictat de Stock în anul 1789, care se află în Muzeul de Arte Frumoase din Budapesta, îl reprezintă pe nepotul lui Brukenthal, comitele sașilor, Michael baron von Brukenthal.² Un portret semnat din 1790, lucrat la Sibiu, proprietate particulară, e luat drept autoportretul lui, după unele indicații tradiționale neconfirmate. Cunoscutele portrete ale lui Horia, Cloșca și Crișan din Galeria Brukenthal au fost în mod greșit atribuite lui Stock,² care nu le-a pictat, nefiind la Sibiu în anii în care au fost pictate. Mai sigură pare ipoteza care le atribuie lui Anton Steinwald.³ În timpul șederii sale mai îndelungate la Sighișoara, a lucrat o serie de portrete reușite ale unor cetățeni din acest oraș. Dintre cele mai bune face parte „Portretul unui necunoscut“, pictat în 1794 (ilustr. 3), care se află de asemenea în posesia Muzeului de Arte Frumoase din Budapesta, apoi portretul lui Gottlieb Fabritius din 1796 de la muzeul Brukenthal (inv. nr. 1487) ca și acela al senatorului Friedrich Polder (1793) și al primarului Sighișoarei, Friedrich Arzt (1794). Mai ales primele două se disting printr-o redare fidelă, folosindu-se de un desen precis și un colorit natural, în special la tratarea gurii și a ochilor. Capetele sînt bine conturate, printr-o modelare precisă, cu puține umbre. Individualitatea personajelor este surprinsă cu multă siguranță. Aceste portrete realiste depășesc vizibil portretistica convențională de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

În mod excepțional dă portretelor cu figuri întregi, de dimensiuni mici, un fond cu peisaj natural.

Probabil s-a inspirat din arta portretistică a contemporanilor Joshua Reynolds, mort la 1792 și Thomas Gainsborough mort în același an, cu operele cărora a putut face cunoștință la Viena. În acest mod a pictat

¹ Reprodus în *Bielz J., Porträtkatalog*, o. c.

² *Csáki M., Führer durch die Gemäldegalerie 1909*, p. 338

³ *Bielz J., Galeriestudien. In Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*. XII, 1947.

Stock în 1787 pe soția primarului sibian Michael Huttern, Anna Maria născută Schankebank (Gal. Brukenthal nr. 1140). Este prezentată în picioare, lângă un zid, îmbrăcată într-o haină de mătase albastră, odihnindu-și brațul drept pe zid. Pe planul din mijloc se observă un boschet de trandafiri și câțiva pomi, lăsând liberă priveliștea spre un sat (Gușterița).

În același gen e tabloul lui Stock care reprezintă o femeie blondă, într-un costum de epocă, în fața unui peisaj romantic.

Acest tablou pictat pe tablă și signat „Stock f. 1793“ se află în proprietatea muzeului de Arte Frumoase din Budapesta și e reprodus în culori în lucrarea publicată de Klara Garas (Magyarország festészet a XVIII században (Pictura maghiară a secolului al XVIII-lea).

Intr-o manieră asemănătoare a pus în pagini, în portrete pînă la genunchi pe câțiva membri ai familiei Brukenthal.

Toate aceste tablouri au dimensiuni mici (49×39 cm) pictate pe tablă, între anii 1799—1800 (Galeria Brukenthal nr. 1226—1227).

În felul de mai sus colecția muzeului Brukenthal posedă un bust al negustorului Martin Schenker din Sighișoara (nr. inv. 1128).

Conform obiceiurilor epocii feudale, personajele portretelor sale aparțin păturii ridicate a burgheziei transilvănene. Istoricul de artă maghiar Jozsef Biró remarcă ¹ surprins, că domnii și doamnele maghiare ale timpului nu se adresau lui J. M. Stock, care lucra la Sibiu, ci preferau să-și facă portretele cu ocazia unor călătorii la Viena.

Numai într-o serie de șase gravuri lucrute la Bratislava în 1776 înfățișînd lăutari țigani din Ardeal ² pentru care se găsește și frontispiciul datat 1776 în posesia Muzeului de Arte secția grafică la Budapesta ³, Stock își alege modele dintr-o altă clasă socială. Seipp relatează în „călătoriile“ sale, mai des citate de noi, despre o lucrare mai amplă, tratînd „chipurile tuturor națiunilor Transilvaniei într-o colecție completă, care în portul lor propriu, în trăsăturile feței și în mișcărilor lor caracteristice, dovedesc artistul care raționează“. Această colecție de tipuri populare e astăzi pierdută și necunoscută, un fapt destul de regretabil. Ca grafician, Stock a lucrat la Bratislava o gravură după Pieter de Witte „Cristos vindecînd o bolnavă“ ⁴, gravura fiind considerată ca cea mai reușită lucrare a lui.

¹ Biró, Erdélyi kastélyok. Budapest F. a., p. 17.

² Muzeul Brukenthal. Secția grafică.

³ Catalogul expoziției „A magyar rézmetszel és réshave. Budapest 1954, p. 21.

⁴ Muzeul Brukenthal. Secția grafică.

În afară de aceasta a gravat o serie de tipuri de porturi populare și o dropie, folosite ca ilustrații în revista „Ungarisches Magazin“ (Magazinul Unguresc), 1781.

Opera picturală a lui Stock se bazează în deosebi pe portretele sale, fără a se sustrage de la alte genuri. Însărcinat de către Sfatul orașului Sibiu, pictează în anul 1792 pentru Aula Gimnaziului Literar din Sibiu, construit în acel an, un „Cristos răstignit“. Pentru această lucrare (înălțimea de 2,50 m), pictată în ulei și pentru aurirea ramei, Johann Martin Stock „akademischer Maler“ încasează la 26 mai 1792 suma de 56 fl.¹. Tabloul se află astăzi în biserica parohială luterană din Sibiu.

La Sighișoara Stock primește în 1793 comanda pentru altarul baroc al bisericii din deal, pictură cu teme alese din Noul Testament, care este încadrată de o ramă cu ornamente bogate sculptate în lemn. Acest altar nu ni s-a păstrat decît în fragmente, dintre care enumărăm ca fiind pictate de Stock predela cu „Adorarea păstorilor“ și — în cadru — „Botezul în Iordan“, „Cina cea de taină“ și „Înălțarea Domnului“. În 1796 pictează pentru altarul mare din Sebeș-Alba, care datează din secolul al XVI-lea, o pictură reprezentînd „Sf. Treime“. ¹

Aceste lucrări bisericesti nu suportă o comparație cu majoritatea covârșitoare de lucrări cu caracter laic, dintre care portretele în special i-au creat faima de a fi unul dintre cei mai buni portretiști ai timpului său.

Acest renume se datorește faptului că a intrat în 1813 în dicționarul artiștilor al lui J. R. Füessli, în dicționarul Nagler 1838—52, în lucrarea lui Friedrich Müller „Die Künstler aller Zeiten und Völker“ (Artiștii tuturor vremurilor și popoarelor) Stuttgart 1857—1864, și — în sfîrșit — în Thieme-Becker, faimosul dicționar consacrat artiștilor.

---

¹ *Arhivele Statului*, Sibiu; Magistratsakt Nr. 1194/1792. Notă. — *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenb. Landeskunde*. Hermannstadt 1916, p. 39.

² *Roth V.*, *Das Mühlbacher Altarwerk*. In: *Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde*. Band 32, Hermannstadt 1903, p. 80.

1 — Portretul unei femei nobile din Bra-
tislava

Desen și sanguină pe hirtie

Semnat: Joh. Mart. Stock 1777, Posony

170 : 140 mm

Sibiu. Proprietate particulară

1 — Bildnis einer vornehmen Preßbur-
gerin

Bleistift und Rötzel auf Papier mit Gelb gehöht

Bezeichnet: Joh. Mart. Stock f. 1777 Posony

170 : 140 mm

Privatbesitz

2 -- Portretul guvernatorului Samuel
Baron Brukenthal

Ulei pe pânză. După 1787

930 : 710 mm

Muzeul „Brukenthal” Nr. inv. 515

2. Bildnis des Gouverneurs Samuel
Baron Brukenthal

Öl auf Leinwand. Nach 1787

930 : 710 mm

Brukenthal-Galerie Inv. Nr. 515

3 -- Portretul unui Sighişorean

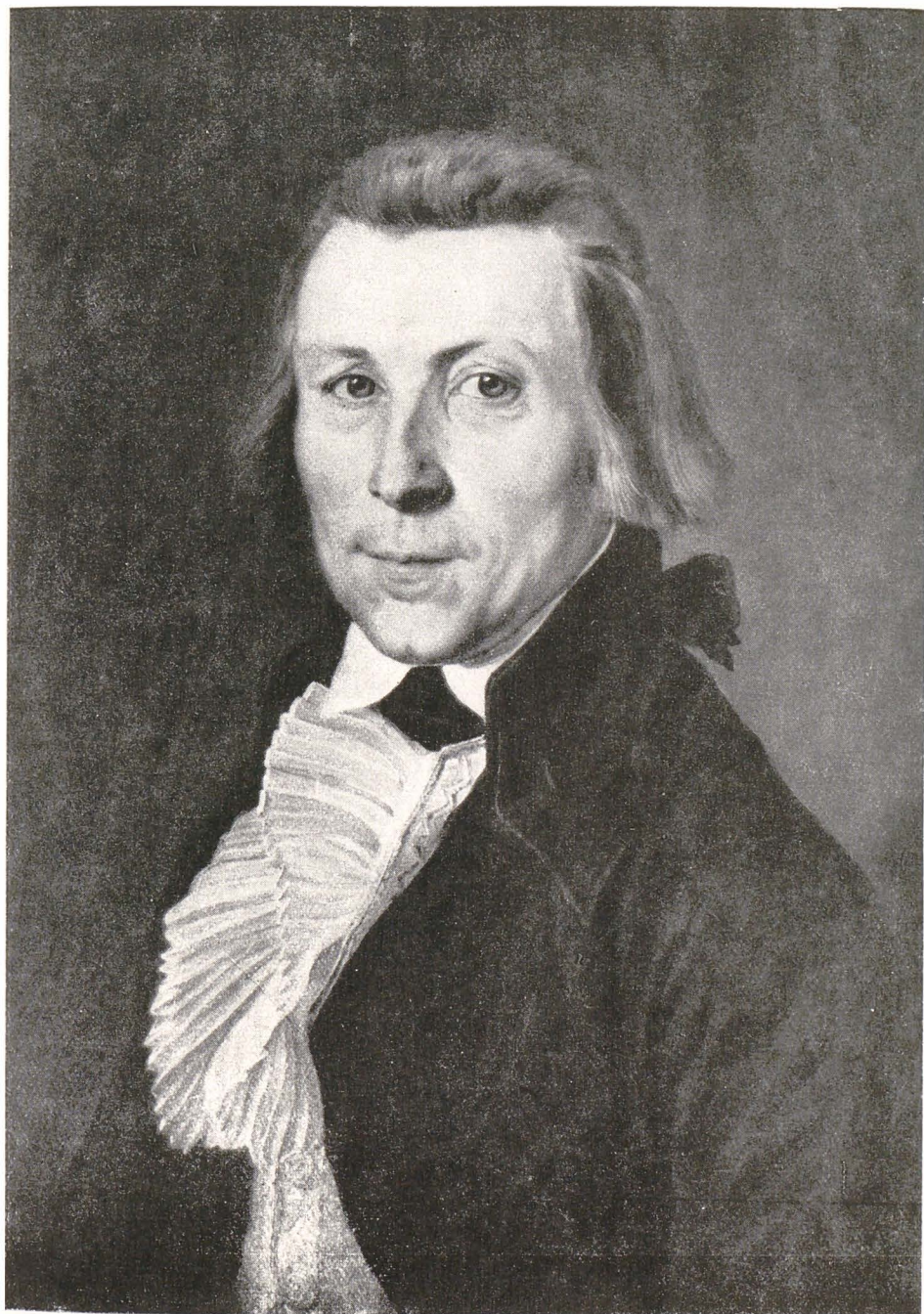
Ulei pe aramă

Semnat: Stock f. Schaesb. 1794
Budapest. Szépművészeti Múzeum

3 -- Bildnis eines unbekannten Schäßburgers

Öl auf Kupfer

Bezeichnet: J. M. Stock f. Schaesb. 1794
Budapest. Museum der schönen Künste

4 — Portretul lui Gottlieb Fabritius din
Sighișoara

Ulei pe aramă

Semnat: J. Marl. Stock. Schaesb. 1796

565 : 375 mm

Muzeul „Brukenthal” Nr. inv. 1487

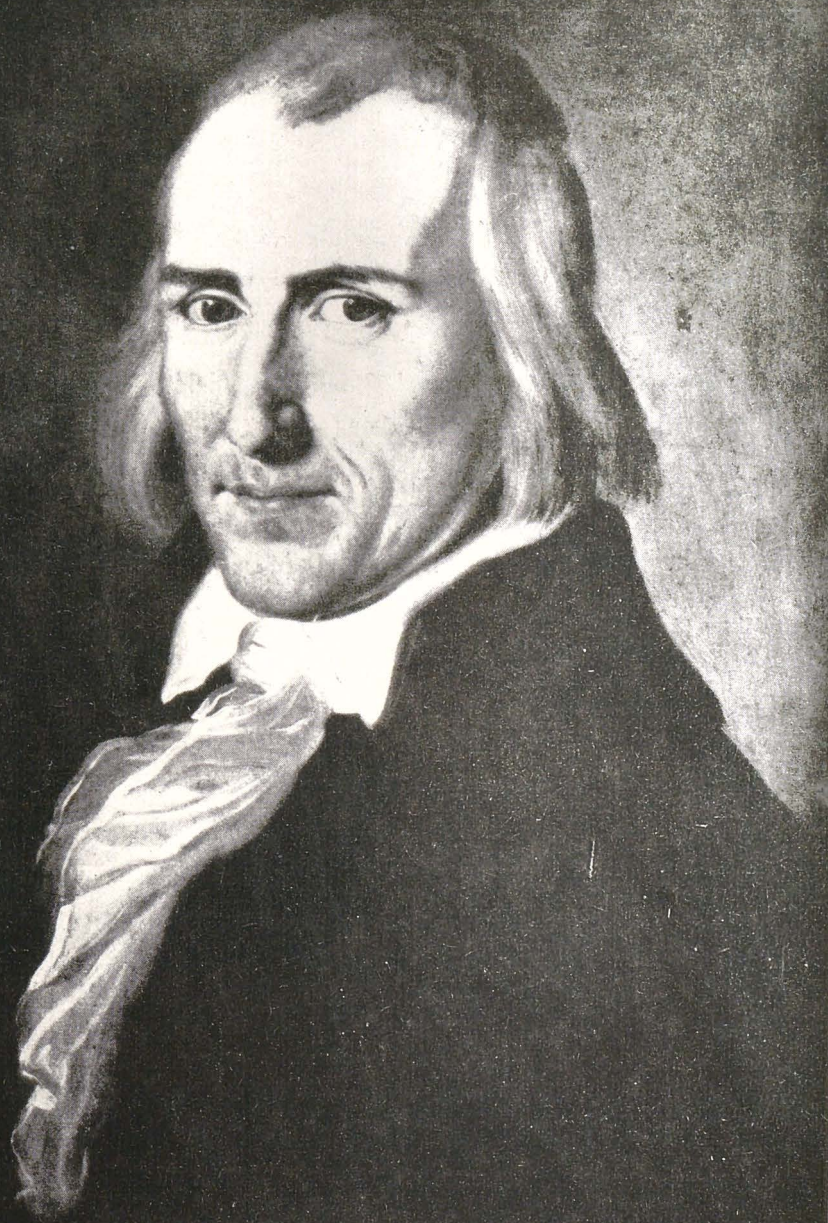
1 — Bildnis des Gottlieb Fabritius

Öl auf Kupfer

Bezeichnet: J. Marl. Stock. Schaesb. 1796

565 : 375 mm

Brukenthal-Galerie Inv. Nr. 1487

5 -- Portretul Ancii Maria Huttern

Ulei pe tablă

Semnat: Joh. Mart. Stock pinx. Cibinii
Bey meiner Abreise aus Klausenburg 1787
440 : 340 mm
Muzeul „Brukenthal“ Nr. inv. 1140

5 --- Bildnis der Anna Maria Huttern

Öl auf Blech

Bezeichnet: Joh. Mart. Stock pinx. Cibinii
Bey meiner Abreise nach Klausenburg 1787
440 : 340 mm
Brukenthal-Galerie Inv. Nr. 1140

6 — Lăutar țigan

Acuaforte, 1776

Semnal: J. M. S.

100 : 70 mm

Muzeul „Brukenthal”, Secția Grafică

6 — Zigeunermusikant

Radierung

Bezeichnet: J. M. S.

100 : 70 mm

Brukenthal-Museum. Graphische Abteilung

JOHANN MARTIN STOCK

Siebenbürgischer Bildnismaler des 18. Jahrhunderts
von *Julius Bielz*

Der begabteste und meistbeschäftigte siebenbürgische Bildnismaler seines Zeitalters war Johann Martin Stock. Er wurde in Hermannstadt am 20. November 1742 als Sohn des Malers, Bürgers und Ratsmitgliedes der Stadt Martin Stock getauft. Die Tätigkeit des Vaters (1693—1752) fällt in die erste Hälfte des 18. Jahrhunderts¹. Er malte 1742 das Hauptbild für die Altäre der evangelischen Kirchen in Zied (Rayon Agnita), dann in Scharosch (Rayon Făgăraş), Talheim (Rayon Sibiu) und Martinsberg (Rayon Făgăraş), die er mit „Martin Stock Cib“ (iniensis) signierte. Schon vorher, 1722, hatte er die Emporen der evangelischen Kirche in Blutorot (Rayon Alba) mit den zwölf Aposteln bemalt.

Der Sohn Johann Martin wurde, nachdem er wohl von seinem Vater den ersten Unterricht im Malen erhalten hatte, 1763 als Zwanzigjähriger in die Akademie der bildenden Künste in Wien als Schüler aufgenommen.² Der Direktor der Akademie und Hofmaler Martin von Meytens zählte zu seinen Lehrmeistern. Er weilte in Wien, als seine seit 1752 verwitwete Mutter Catharina im Jahre 1767 in Hermannstadt starb³ und ihm das väterliche Haus in der Reisporgasse hinterließ. Im Januar 1771 läßt sich der fertige Maler in die Kupferstecher-Akademie, einer Abteilung der Akademie der bildenden Künste in Wien eintragen⁴. Ab 1773 können wir ihn in Preßburg-Bratislava vermuten. Dort heiratete er am 10. November 1774 Christine Heyn, die Tochter des Chirurgen Johann Ernst Heyn, der in Diensten des Palatins von Ungarn, Johann Graf Batthyányi stand.⁵ Zwei

¹ Roth V., *Siebenbürgische Altäre*. Straßburg 1916, S. 211.

² *Akademie der bildenden Künste, Wien*. Aufnahmeprotokoll für die akademischen Schüler vom Jänner 1738—1765. Band I/B.: „7. Juli 1863 Stock Johann Martin. Ein Maler aus Siebenbürgen von Hermannstadt“.

³ *Hermannstadt, Arhivele Statului*. Teilungsprotokoll 1767: Aufnahme des Nachlasses der Malerswitwe Cathrina Stock, geborene Bretzin.

⁴ *Akademie der bildenden Künste, Wien*. Protokoll jener Schüler, welche in die kk. Kupferstecher-Akademie-Zeichnen aufgenommen worden sind. Band 2^{1/2} „Januar 1771 Johann Martin Stock von Hermannstadt, Maler“.

⁵ *Mitteilung des evangelischen Stadtpfarramtes in Bratislava*.

aus dieser Ehe in Preßburg geborene Töchter starben 1791 im Kindesalter in Hermannstadt. Während seines Preßburger Aufenthaltes war Stock — wie ein Zeitgenosse, Christoph Ludwig Seipp, in seinen „Reisen von Preßburg über Mähren nach Siebenbürgen“, Wien 1793 schreibt — bestrebt, „sich unter dem Kennerauge des Herzogs Albert von Sachsen-Teschen vollkommen zu machen“. Der kunstliebende Herzog, Schwiegersohn der Kaiserin Maria Theresia, wurde der Gründer der weltbekannten Wiener Kupferstichsammlung „Albertina“. Häufige Reisen führten Stock von Preßburg nach Wien. Dort bildete er sich durch den Besuch der Galerien und privaten Gemäldesammlungen fort. Er benützte dabei L. v. Winckelmanns „Handbuch zur näheren Kenntnis alter und guter Gemälde“, Augsburg 1781. In dieses Buch, das sich in der Brukenthal-Bibliothek erhalten hat, trug er eigenhändig Bemerkungen ein. Daraus können wir beispielsweise entnehmen, welche Gemälde der in diesem Handbuch angeführten bedeutenden Maler damals in der Galerie Brukenthals und in der Wiener Sammlung des Grafen Paul Festetics vorhanden waren. Stock selbst besaß gemäß diesen Eintragungen zwei Gemälde, Gefängnisse darstellend, des berühmten in Wien tätigen Theatermalers G. G. Bibbiena, die Figuren von dessen Schüler Franz Karl Palko gemalt. Seine Wiener Aufenthalte hat Stock auch zum Ankauf von Gemälden im Auftrage Brukenthals benützt.

Im Herbst 1786 übersiedelte Stock mit seiner Familie endgültig von Preßburg in seine siebenbürgische Heimat, nach Hermannstadt. Zahlreiche Aufträge veranlaßten ihn, in den Jahren 1793—1797 vorübergehend und mit Unterbrechungen in Schäßburg, auch in Mediasch, Kronstadt, Klausenburg und Mühlbach zu arbeiten. Längerer Aufenthalt in Schäßburg veranlaßten ihn, sich 1795 als „Siedler“, d. h. nicht als Vollbürger, in die Untere Markt-Nachbarschaft einschreiben zu lassen.¹ Im Juni 1796 hält er sich in Klausenburg auf, wo er für ein Porträt in Lebensgröße 60 fl. erhielt.² Seit dem Frühjahr 1797 hielt er sich wieder ständig in Hermannstadt als „kunsterfahrener Porträtmaler“ auf und starb dort am 25. März 1800.

Die Fähigkeiten des jungen, begabten Malers sind schon in Wien von Samuel von Brukenthal, dem späteren Gouverneur Siebenbürgens erkannt und gefördert worden. Dies kann daraus geschlossen werden, daß das Wiener Haushaltungsbüchlein der Gattin Brukenthals³ am 1. Juni 1772

¹ Mitteilung von Julius Misselbacher, Schäßburg.

² Sebastian Hann-Verein. Jahresbericht 1909/10, S. VI—VIII. (Brief Stocks im Presbyterialarchiv Mühlbach).

³ Brukenthal-Museum, Handschriften-Abteilung. Kasten CD-1d.

die Eintragung enthält: „Dem Stock für Kleinigkeiten zur Malerey 6 Rfl., 34 x“ und im April 1772: „Dem Stock den Kayser bezahlt mit 30 holländischen Dukaten“. Es handelt sich dabei offenbar um ein Bildnis des Kaisers Joseph II., das Stock für Brukenthal erworben hatte. Auf eine Erwerbung für Brukenthal deutet auch in dem besagten Haushaltungsbuch die Eintragung vom April 1772: „Dem Stock auf zwei Bilder mit Blumenkränzen — 8 Rfl., 36 x.“ In den Jahren 1780—1793 empfing Stock von Brukenthal in Preßburg, Wien und Hermannstadt kleinere und größere Geldbeträge.¹ Sie wurden ihm für Ankäufe von Gemälden und Kupferstichen, für Restaurierungen, Einrahmungen und andere Arbeiten in der Galerie Brukenthals, ständig und regelmäßig in Hermannstadt in den Jahren 1788 und 1789,² ausbezahlt. Wieder am 20. Dezember 1799 bestätigt Stock in Hermannstadt den Empfang von 144 fl.³ „für zwei Porträts, eines von 2 Personen, das andere von 4 Personen auf Sr. Exzellenz Herrn Baron von Brukenthal Ordre gemalt“. Diese Gruppenbilder sind nicht erhalten, es ist auch nicht bekannt, wen sie dargestellt haben. Stock kopierte auch für die Galerie Brukenthals. So nach Johann Kupetzky das Bildnis Franz Rákoczi.⁴ Das Original befand sich damals im Besitz des Grafen Edmund Zichy in Wien und ist gegenwärtig im Städtischen Museum in Budapest. Weiters kopierte er Raffaels *Madonna dela Sedia*⁵ und nach Johann Heinrich Roos das Bildnis eines Jünglings.⁶

Als Schüler Meytens erkannte Stock seine Begabung für die Bildnismalerei, der sein Lebenswerk vornehmlich gewidmet ist. Er folgte aber nicht der höfischen Tradition des barocken Wiener Stils. Von den großen, prunkvollen und repräsentativen Porträts seines Lehrmeisters Meytens setzt er sich in der klassizistischen, schlichten und sachlichen Art eines Anton Graff ab. Auf neutralem, tonigem Hintergrund malt er seine Bildnisse in einfachem Aufbau mit frischen, durchsichtigen Farben und mit klar umrissenen Formen. Er sieht den Menschen mit nüchterner Eindringlichkeit. Die malerische Darstellung ist auf die Herausarbeitung der Charakteristik des porträtierten Menschen gerichtet. Jede Pose und alles schmückende Bei-

¹ *Brukenthal-Museum*, Handschriften-Abteilung, Brukenthalisches Hausarchiv, Rechnungsbelege. Kasten CD-4c, 6a, 12b, 12c, 12d, 13g, Faszikel 1786—1845.

² *Brukenthal-Museum*, Handschriften-Abteilung, Brukenthalisches Hausarchiv, Kasten CD, Hausrechnungsbuch 1788—1794 und 12c.

³ *Brukenthal-Museum*. Handschriften-Abteilung, Kasten CD. 15 IIIa.

⁴ *Brukenthal-Galerie*, Inv. Nr. 659.

⁵ *Brukenthal-Galerie*, Inv. Nr. 931

⁶ *Brukenthal-Galerie*, Inv. Nr. 969.

werk ist vermieden. Unbeirrbar sachlich und treu ist er um die Erfassung und Wiedergabe des geistigen Wesens, um die bildmäßige Individualisierung seines Modells bemüht. Er malt häufig auf Kupfer- und Blechtafeln. Signatur und Datierung sind meistens vorhanden.

Von seinen frühesten Bildnissen sind in graphischen Nachbildungen erhalten: das des Rektors der Piaristen in Ofen, Alexius Horányi aus 1774. Es ist von dem Wiener Mansfeld in Kupfer gestochen, in den „Memoria Hungarorum“, Pars I., Wien 1775 veröffentlicht. Ferner das Bildnis des Wiener Chirurgen J. J. Plenck, gestochen von G. Mark und endlich eine feine, farbig getönte Bleistift- und Rötelzeichnung einer vornehmen Preßburgerin aus 1777. Alles Arbeiten noch aus seiner Wiener und Preßburger Zeit. Das Bildnis der Preßburgerin aus 1777 verdient besondere Aufmerksamkeit. Stock hat möglicherweise in Erinnerung an Holbeinische Bildnisse mit wenigen Bleistift- und Rötelstrichen das leicht nach links gewendete, vollrunde Antlitz umrissen und ihm mit wenig Gelb Farbe und Leben verliehen. Die nach rückwärts gekämmten Haare lassen die glatte Stirne frei und sind in eine Haube eingefangen, die in gelblichem Tone getuscht ist. Dieser gelbliche Ton läuft in das reiche, mit engen Bleistiftlagen gezeichnete, duftige Pelzwerk über, das den angedeuteten, roten Samtmantel verziert und den vollen Hals frei läßt. Trotz der bescheidenen, aber zeichnerisch starken Mittel, nimmt diese einzige erhaltene Zeichnung Stocks einen besondern Rang unter seinen Arbeiten ein.

Außer Bildnissen malte er in Preßburg auch Altarbilder.¹ Auch das Ölbild eines Bologneser Hündchens in natürlicher Größe datiert 1774 aus der Zeit seines Preßburger Aufenthaltes. (Brukenthal-Galerie, Inv. Nr. 1134).

Aus seiner siebenbürgischen Wirksamkeit sind bisher 35 in Öl gemalte Bildnisse bekannt.² Neben Arbeiten von sicherem künstlerischem und handwerklichem Können, auch solche von ungleichmäßiger, oberflächlicherer Behandlung. Zu den bemerkenswerteren gehören das Bildnis seines Förderers, des Gouverneurs Brukenthal. (Brukenthal-Galerie, Inv. Nr. 515). Der Wiener Seipp berichtet darüber:³ „In Hermannstadt lebt ein sehr geschickter Künstler, Martin Stock, groß in Portraitmalerey und merkwürdig in jeder Kunstart seines Berufsgeschäfts. Als Portraitmaler hat er seine Größe in dem Brustbilde des Freyherrn, seines Gönners, satksam

¹ Kelemen L., In: Lyka K., Művészeti, X, 1911, S. 46.

² Bielz J., Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen. Im Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde. Bd. 49, 1936.

³ Seipp Ch. L., Reisen von Preßburg über Mähren nach Siebenbürgen. Frankfurt und Leipzig 1793, S. 346.

bewiesen“. Brukenthal ist in amtlicher Haltung vor einem Tische sitzend, mit dem Großkreuz des Stephanordens, also nach 1787, gemalt. In dieser Haltung mag er den Vorsitz im Gubernium geführt haben. Der Kopf mit der klaren Stirne und den durchmodellierten untern Partien ist seinen Räten zugewendet. Die dunkeln, eindringlichen Augen suchen die Wirkung seiner Ausführungen zu überprüfen. Die aus dem Antlitz scharf hervortretende Nase unterstreicht den leicht überlegenen Zug des kräftigen Mundes und die erklärende Geste seiner auf dem Tisch aufliegenden Linken unterstützt das gesprochene Wort. Mit zurückhaltender Farbigkeit, aber mit guter auf das Antlitz konzentrierter Lichtwirkung hat der Maler in diesem Bildnis seine einführende Fähigkeit erwiesen, mit der er sich in die Persönlichkeit des hervorragenden Staatsmannes einzuarbeiten wußte.

Auch den Neffen Brukenthals, den Comes der Sachsen, Michael Baron Brukenthal, hat Stock 1789 in einem Hüftbild gemalt, das sich im Museum für schöne Künste in Budapest befindet.¹ Ein signiertes Hermannstädter Porträt aus 1790 im Privatbesitz galt der Überlieferung nach — nicht bestätigt — als Selbstporträt Stocks. Die bekannten Bildnisse des Horia, Cloşca und Crişan in der Brukenthal-Galerie waren irrtümlich Stock zugeschrieben.² Sie sind nicht von Stock gemalt, der zur Zeit ihrer Entstehung noch fern von Siebenbürgen, in Preßburg weilte, sondern werden wohl mit Recht dem für Brukenthal in Hermannstadt arbeitenden Maler Anton Steinwald zugeschrieben.³ Während des längeren Aufenthaltes Stocks in Schäßburg entstand eine Reihe gelungener Bildnisse dortiger Bürger. Zu den ausdrucksvollsten gehört das Porträt eines unbekanntes Schäßburgers, 1794 gemalt, das gleichfalls vom Museum der schönen Künste in Budapest erworben wurde, weiters das Porträt des Gottlieb Fabritius aus 1796 im Brukenthal-Museum, Inv. Nr. 1487, des Senators Friedrich Polder (1793) und des Schäßburger Bürgermeisters Friedrich Arzt (1794), beide im Privatbesitz. Besonders die beiden erstgenannten sind treu in ihrer körperlichen Erscheinung, durch Kolorit und sorgfältige Zeichnung besonders der Augen- und Mundpartien ausgezeichnet. Die Köpfe sind mit wenig Schatten fest und bestimmt modelliert. Die Individualität ist ausdrucksvoll und mit starker Sicherheit erfaßt. Diese realistischen Bildnisse überragen sichtlich die konventionelle Porträtmalerei des ausgehenden 18. Jahrhunderts.

¹ Abgebildet in *Bielz J., Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen*, a. a. O.

² *Csáki M.*, Führer durch die Gemäldegalerie. 1909, S. 338.

³ *Bielz J.*, Galeriestudien. In: *Mitteilungen aus dem Baron. Brukenthalischen Museum*, XII, 1947.

Ausnahmsweise gibt er einigen ganzfigurlichen Bildnissen kleinen Ausmaßes landschaftliche Hintergründe. Vielleicht mag er dazu Anregung geschöpft haben aus der zeitgenössischen englischen Porträtkunst eines Joshua Reynolds, gestorben 1792, und Thomas Gainsborough, gestorben 1788, mit der er in Wien bekannt werden konnte. Solcherart hat Stock 1787 die Gemahlin des Hermannstädter Bürgermeisters Michael Huttern, Anna Maria, geborene Schankebank gemalt. (Brukenthal-Galerie, Inv. Nr. 1140). Die Dargestellte sitzt in einem blauseidenen Gesellschaftskleid neben einem Gemäuer, auf dem der rechte Arm ruht. Im Mittelgrund ein blühender Rosenstrauch und Bäume, die den Ausblick auf ein Dorf (Hammersdorf) in hügeliger Landschaft freigeben. Von gleicher Art ist Stocks Bildnis einer schlanken Blondine in weißem Miederkleid vor einer romantischen Parklandschaft. Dies Bild befindet sich im Besitz des Museums für schöne Künste in Budapest und ist in der von der Ungarischen Akademie 1956 veröffentlichten Arbeit von Klara Garas: *Magyarországi festézet a XVIII-században* (Ungarländische Malerei des XVIII. Jahrhunderts) farbig abgebildet. Das Bildnis ist auf Blech gemalt und „Stock f. 1793“ bezeichnet.

In ähnlicher Manier hat Stock die Kniestücke jugendlicher Mitglieder der Familie Brukenthal in einen aus behauenen Steinen gebildeten ovalen Rahmen gestellt, mit dem Blick auf eine offene Landschaft. Auch diese Bildnisse sind in kleinem Ausmaß (49:39 cm) in den Jahren 1799 und 1800 auf Blech gemalt (Brukenthal-Galerie, Inv. Nr. 1126 und 1127). Ebenso das 1795 datierte und signierte, koloristisch lebhafte Brustbild des Schäßburger Kaufmanns Martin Schenker. (Brukenthal-Galerie, Inv. Nr. 1128)

Dem Zug der feudalen Epoche entsprechend gehören die von Stock porträtierten Personen ausschließlich der gehobenen bürgerlichen Gesellschaftsschicht Siebenbürgens an. Der ungarische Kunsthistoriker Josef Biró bemerkte mit Befremden¹, daß die ungarischen Herren und Frauen sich in dieser Zeit nicht an den in Hermannstadt tätigen Johann Martin Stock wandten und lieber in Wien, gelegentlich ihrer Hinreise, ihre Bildnisse malen ließen.

Nur in einer Folge von sechs, in Preßburg 1776 radierten Blättern siebenbürgischer Zigeunermusikanten² — wozu sich in der Graphischen Abteilung des Museums für schöne Künste in Budapest auch das 1776 datierte Titelblatt befindet³ — entnahm Stock seine Vorwürfe aus einer

¹ *Biró J.*, Erdélyi kastélyok. Budapest. Új idők irodalmi intézet. S. 17.

² *Brukenthal-Museum*, Graphische Sammlung — Siebenb. Graphik.

³ *Ausstellungskatalog*, A magyar rézmetszet és rézkarc. Budapest 1954, S. 21.

andern Gesellschaftsklasse. Seipp hebt in seinen schon wiederholt bezogenen „Reisen“ Stocks „Abbildungen aller Nationen Siebenbürgens in einer vollständigen Sammlung hervor, die in ihrer eigentümlichen Tracht, in ihren Gesichtszügen und Stellungen charakteristisch sind und den denkenden Künstler verraten“. Diese Sammlung von Volkstypen ist bedauerlicherweise verschollen und weiter nicht bekannt. Als Graphiker hat sich Stock in Preßburg auch mit einer Radierung nach Pieter de Witte: „Christus heilt eine Kranke“ versucht¹. Das Blatt gilt als seine gelungenste graphische Arbeit. Außerdem radierte er in Preßburg für die dort erscheinende Zeitschrift „Ungarisches Magazin“ 1781 einige Volkstrachten und eine Trappe.

Wohl beruht das malerische Werk Stocks in der Hauptsache auf seinen Bildnissen, doch entzog er sich auch andern Aufgaben nicht. Im Jahre 1792 erhielt er vom Rat der Stadt Hermannstadt den Auftrag, für die Aula des neu erbauten Hermannstädter evangelischen Gymnasiums einen Gekreuzigten großen Ausmaßes zu malen. Für dieses 2½ m hohe Bild samt Rahmen quittierte „Johann Martin Stock, akademischer Maler am 26. Mai 1792 der Stadt den Betrag von 56 fl.“². Das Bild hängt nun auf der Orgelempore der evangelischen Stadtpfarrkirche in Hermannstadt. In Schäßburg bekam er 1793 den Auftrag, für den Barock-Altar der dortigen Bergkirche in das reich geschnitzte Rahmenwerk bildliche Darstellungen aus dem Neuen Testament zu malen. Der Altar ist in Teilstücken erhalten und enthält von der Hand Stocks die Predella mit der Anbetung der Hirten und in Teilen des Rahmenwerks die Taufe im Jordan, das heilige Abendmahl und Christi Himmelfahrt. Im Jahre 1796 versieht er die Bekrönung des großen Mühlbacher Altars aus dem 16. Jahrhundert mit einem lünettenförmigen Bild der Heiligen Dreifaltigkeit³.

Diese kirchlichen Arbeiten Stocks halten den Vergleich mit der überwiegenden Mehrzahl seiner Bildnisse nicht aus, die seinen Ruf als fähigen Porträtisten seiner Zeit rechtfertigen.

Dieser Einschätzung dankt er seine Aufnahme in das Allgemeine Künstler-Lexikon von J. R. Füessli, Nachtrag 1813, in Naglers Neues Allgemeines Künstler-Lexikon, 1838/1852, in Fr. Müller: Die Künstler aller Zeiten und Völker, Stuttgart 1857/1864 und endlich in Thieme-Beckers Künstler-Lexikon.

¹ *Brukenthal-Museum*, Graphische Sammlung — Siebenb. Graphik.

² *Arhivele Statului*, Hermannstadt — Magistratsakt Nr. 1194/1792, Quittung. — Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1916, S. 39.

³ *Roth V.*, Das Mühlbacher Altarwerk. In: Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde, Band 32, Hermannstadt 1903, S. 80 ff.

STATUIEȚELE DE PLUMB ALE LUI RAPHAEL DONNER DE LA MUZEUL BRUKENTHAL

de *Iulius Bietz*

Baronul Brukenthal a achiziționat, încă din timpul șederii sale la Viena (1759—1774), două statuete de plumb: Mercur și Venus, care astăzi împodobesc Muzeul. Sînt lucrări ale cunoscutului sculptor austriac Raphael Donner (1693—1741). Arta lui Donner e într-o puternică antiteză prin simplitatea și apropierea de natură cu somptuosul baroc al timpului său și poate fi considerată ca model al clasicismului său din sec. XVIII.

Acestei tendințe stilistice îi corespund și operele sale miniaturale, între care și cele două statuete de plumb ale muzeului nostru, Mercur și Venus.

Aceste statuete sînt cunoscute la Viena și Sibiu din mai multe reproduceri, turnate în plumb. Înălțimea statuetelor noastre e de 40 cm. Mercur în poziție verticală, absolut gol, pe un soclu pătrat, e rezemat ușor de un trunchi de copac, a cărui ramură înfrunzită servește la acoperirea goliciunii. Partea superioară a corpului e aplecată spre partenera sa Venus, în mîna dreaptă ține capul lui Argus, iar în stînga caduceul — bățul cu șarpe. Din părul său ondulat, crește perechea de aripi. Venus, cu piciorul drept pe o ridicătură a soclului, cizelat, se sprijină pe un delfin fără solzi. Cu brațul drept întins departe de corp, ia o atitudine aproape de refuz. Stînga ține o scoică, prin care își acoperă goliciunea.

La cererea noastră, Muzeul de Istoria Artelor, direcția colecțiilor de plastică și artă industrială din Viena, ne-a transmis o comunicare amănunțită. Explicațiile din opera lui Andreas Pigler (Georg Raphael Donner. Viena-Leipzig, 1929, p. 59 și urm.) sînt convingătoare. După acestea, cele două statuete ale noastre ar putea fi declarate ca lucrări originale ale lui Donner și anume ca prima versiune, ulterior executîndu-se de către Donner celelalte, care se află azi la Muzeul baroc vienez.

Ultimele sînt descrise și reproduse în revista vieneză de artă „Belvedere“, de E. Tietze-Conrat. Față de aceste statuete, cele aflate în muzeul nostru arată unele diferențe în tratarea detaliilor. Atributele Mercurului nostru sînt în parte altele. Din părul ondulat crește o pereche de aripi; goliciunea lui Mercur e acoperită de o ramură înfrunzită. La Venera noastră, poziția brațului e mai accentuată de refuz, iar delfinul e lucrat fără solzi.

O a treia variantă a statuetelor, aflată în posesiunea Muzeului de Artă din Viena, e declarată de Pigler ca lucrare de atelier.

Statuiete de plumb „Mercur și Venus“
lucrate de Raphael Donner

Inălțime 40 cm
Muzeul Brukenthal Inv. Nr. 4433, 4434

Bleistatuetten „Mercur und Venus“ von
Raphael Donner

Höhe 40 cm
Brukenthal-Museum Inv. Nr. 4433, 4434

DIE BLEISTATUETTEN RAPHAEL DONNERS IM BRUKENTHAL-MUSEUM

von *Julius Bielz*

Brukenthal hat wohl noch während seines Aufenthaltes in Wien in den Jahren 1759—1774 zwei Bleistatuetten, Merkur und Venus, erworben, die heute das Museum zieren. Es sind Arbeiten des bedeutendsten österreichischen Bildhauers Raphael Donner, 1693 bis 1741. Die Kunst Donners steht in ihrer knappen, naturnahen Formbehandlung in starkem Gegensatz zum rauschenden Barock seiner Zeit und kann als Beispiel des ersten von Donner geschaffenen Klassizismus des 18. Jahrhunderts angesehen werden.

Dieser Stilrichtung entsprechen auch die Werke seiner Kleinkunst, darunter die Bleistatuetten, Venus und Merkur, unseres Museums. Diese Statuetten sind in mehreren Wiederholungen in Wien und Hermannstadt, in Blei gegossen bekannt. Die Höhe unserer Statuetten beträgt 40 cm. Merkur steht in vollendeter Nacktheit auf quadratischem, punziertem Sockel, in aufrechter Haltung leicht an einen Baumstamm gelehnt, dessen belaubter Ast seine Blöße bedeckt. Der Oberkörper neigt sich seinem Gegenüber, der Venus, zu. In seiner Rechten hält er das Argushaupt, in der Linken den Schlangensab — caduceus. Aus dem gelockten Haar wächst das Flügel-paar. Die Venus, mit dem rechten Bein auf einer Erhebung des punzierten Sockels aufgestützt, lehnt an einem schuppenlosen Delphin. Mit dem vom Körper weit weggestreckten rechten Arm nimmt sie eine fast abweisende Haltung ein. Die Linke hält eine Muschel, die ihre Blöße verdeckt.

Nach der erbetenen und uns kürzlich vom Kunsthistorischen Museum in Wien, Direktion der Sammlungen für Plastik und Kunstgewerbe in dankenswertester Weise übermittelten ausführlichen Mitteilung, sind die Ausführungen in dem Werke von Andreas Pigler: „Georg Raphael Donner“, Wien-Leipzig, 1929, Seite 59 ff. überzeugend, wonach unsere beiden Statuetten „als eigenhändige Arbeiten Donners erklärt werden, und zwar als

eine zeitlich vorausgehende Fassung des Themas gegenüber der Lösung, wie sie die ebenfalls eigenhändigen Figuren im Wiener Barockmuseum dann aufweisen“. Letztere sind in der Wiener Kunstzeitschrift „Belvedere“, Bd. 5, Heft 22, 1924, S. 139—141 von E. Tietze-Conrat beschrieben und abgebildet. Gegenüber diesen Statuetten weisen die in unserem Museum befindlichen in der Einzelbehandlung Abweichungen auf. Die Attribute unseres Merkurs sind zum Teil andere, der Schlangenstab statt eines Beutels in der Linken, aus dem gelockten Haar wächst ein Flügelpaar, die Blöße Merkurs ist von einem belaubten Ast verdeckt. An unserer Venus ist die Armhaltung betont abweisender, der Delphin ist ohne Schuppen gearbeitet.

Eine dritte Variante der Statuetten im Besitz des Kunsthistorischen Museums in Wien wird von Pigler als Werkstattarbeit erklärt.

**In colecția „Studii și Comunicări“ a Muzeului Brukenthal
apar în anul 1956 următoarele lucrări:**

1. *Nicolae Lupu:* Un cuptor prefeudal lângă Gușterița (Sibiu).
Carol Göllner: Refugiații din Țara Românească la Sibiu în anul 1821.
2. *Cornel Irimie:* Pivele și vîltoarele din Mărginimea Sibiului și de pe Valea Sebeșului.
3. *Herbert Hoffmann:* Din istoria și tehnica artei ceramice săsești din sudul Transilvaniei.
4. *Julius Bielz:* Manufacturile de ceramică fină din Transilvania.
J. M. Stock, un portretist transilvănean de seamă din secolul al XVIII-lea.
Statuietele de plumb ale lui Raphael Donner de la Muzeul Brukenthal.
5. *Teodor Ionescu:* Problema identificării tablourilor din Galeria Brukenthal.
Tinca Tarangul: Contribuții la bibliografia pinacotecii Muzeului Brukenthal.
6. *Nicolae Dunăre:* Specificul etnografic al Cîmpiei Ardealului.
7. *Veturia Jugăreanu:* Crîmpeie de cultură din secolul al XV-lea, oglindite în colecția de incunabule a Bibliotecii Brukenthal din Sibiu.

★

**In der Reihe der „Forschungsergebnisse“ erscheinen im Jahre 1956
folgende Abhandlungen:**

1. *Nicolae Lupu:* Ein vorfeudaler Ofen bei Hammersdorf.
Carl Göllner: Flüchtlinge aus der Walachei in Hermannstadt im Jahre 1821.
2. *Cornel Irimie:* Die Walkmühlen und Wirbelkorbanlagen in der Mărginimea Sibiului und im Mühlbachtal.
3. *Herbert Hoffmann:* Studienbeitrag zur Geschichte und Technik der sächsischen Töpferkunst in Süd-Siebenbürgen.
4. *Julius Bielz:* Die Steingut-Manufakturen in Siebenbürgen.
J. M. Stock, Siebenbürgischer Bildnismaler des 18. Jahrhunderts.
Die Bleistatuetten Raphael Donners im Brukenthal-Museum.
5. *Teodor Ionescu:* Das Problem der Identifizierung in der Brukenthal-Galerie.
Tinca Tarangul: Beiträge zu einer Bibliographie der Gemädegalerie des Brukenthal-Museums.
6. *Nicolae Dunăre:* Die ethnographische Eigenart der Siebenbürgischen Heide.
7. *Veturia Jugăreanu:* Kulturelemente des 15. Jahrhunderts, widergespiegelt in der Inkunabelsammlung des Brukenthal-Museums in Hermannstadt.

Responsabil de carte : Iulius Bielz
Revizile științifică : N. Lupu și Constantinescu-Plimen
Tehnoredactor și corector : Iosef Huber

Dat în lucru 03. 10. 1956. Bun de tipar 18 01. 1957. Ttraj 1500+200. Hirtie semivetină de 65 g/m², 70×100/16. Colț editoriale 2,581. Colți de tipar 2,750. Planșe tipo 10. A. 04812. Indicele de clasificare pentru bibliotecile mari 738 (R 4) (04) — 75 (R 4) (17) — 739 (04). Indicele de clasificare pentru bibliotecile mici 738 — 75 — 739.

Tiparul executat sub com. nr. 4613 la
Întreprinderea Poligrafică Sibiu, str. I. V. Stalin 15, Sibiu - R.P.R

